

*Zar nije sve što se na svetu događa puno ludosti
i zar svuda ludaci ne rade za ludake?*

Erazmo Roterdamski

Saša ILIĆ

Vitlo istorije 1912.

Povest o bojnem brodu *Svetom Išvanu* počecu smehom, ali ne svojim već jedne otmene dame, gospođice Anželike Militi, poznate tršćanske glumice. Dogodilo se to u noći između četrnaestog i petnaestog aprila na prvom spratu Lokande, u "Plemićkoj kasini" koja je od starog aristokratskog sjaja sačuvala još samo ime. Potopljenog dimom i različitim jezicima koji su se mešali kao u potpalublju prekookeanskog broda, u jednom separeu kasine, glumica je pronašla mladog brodograditelja austrijskog cislajtanskog društva, gospodina Miloša Hajoka. Njihovo viščasovno poznanstvo, započeto nakon predstave *Fausta*, nastavljeno je u crvenom separeu brodograditeljevom pričom o snu – zapravo o noćnoj mori kako je to zapazala Anželika Militi – zbog kojeg on više nije smeo da zaspi.

U san mu se vraćalo stalno jedno sazvežđe, Mali medved koji bi počinjao da se vrti oko svog repa pretvarajući se pri tom u cvet. Taj cvet je mirisao zanosno, ali odmah pošto bi posegao za njim, latice su se razletale ostavljajući samo kostur. Čitavo nebo postajalo je skeletno i stezalo se oko njega dok ga ne probudi. Gospođica Militi je slušala zabrinutog lica, ali bi ubrzo prasnula u smeh pošto bi čula da je taj isti miris Hajok osetio danas kod nje. Glumica je odmahnuła rukom. Laska joj, ali taj san ipak više liči na košmar. Na to ju je brodograditelj uveravao da najviša tačka sna nije koštano nebo već cvet. Pokušavao je da mistički dokuči njegovo značenje: verovao je da cvet stoji s onu stranu neba, te da se zbog toga raspadne kada on poželi da ga uzme. Sazvežđe Ursa minor ima sedam zvezda što je stabilan broj, ubeđivao ju je Miloš Hajok. To je dobro. Anželika Militi je, međutim, i dalje vrtela glavom spremajući se da krene. Ona je očekivala mnogo više i sada joj je bilo žao zbog izgubljenog vremena. Muškarci

tako mnogo obećavaju. Žao joj je zbog toga. Hajok je uhvati za ruku. Reče da ne može da ga ostavi sada pošto je pronašao tajanstvenu analogiju. Za njega je to možda rešenje. On gradi brodove i vrlo dobro zna šta zvezde znače. Glumica ga je posmatrala s čuđenjem, a onda naglo povukla ruku. Izgovarala se umorom i željom da sutra obavezno ode u činematograf *Gigante*. Da li on zna šta je to činematograf? O tome bi rado slušala, a priču o cvetu neka zaboravi. Tako joj pola Trsta laska, zna ona i zbog čega. Pa ipak, dobaci na izlazu iz kasine, volela bi da ga sutra vidi u publici. Potom nestade u vratima. Grupa veselih oficira krenula je za njom, dok se pogled brodograditelja Miloša Hajoka sporo vraćao nazad, na njegove opružene ruke u crnim rukavicama, veoma nalik na šajke koje su bespomoćno tonule u hladnu površinu stola.

Ostatak noći, Miloš Hajok je proveo šetajući vetrovitim Trstom sa rukama u džepovima kratkog kaputa. Izdužen poput senke, promicao je preko mosta na Ponterosu. Vetar ga je gurao prema reljefnim fasadama palata i dalje, u pravilnu mrežu ulica koje su grad širile prema moru, s jedne strane, a s druge ka zamku San Đusto koji mu je ličio na utvarno mesto odakle je počinjalo providno nebo. Grad kao da nije imao granica. Okretao se pod njim i rastao neshvatljivom brzinom. Miloš Hajok je znao da uzrok za to pliva u alkoholu koji je popio u "Plemićkoj kasini", ali nije mogao da se otrgne utisku pomeranja zgrada u levo i desno, pred njim. U jednom trenutku, grad je otišao nekud u visinu, dok je on ostao na širokom praznom pločniku, kružeći raširenih ruku. Sve više, svet je ličio na njegovu moru, i gonjen tom mišlju, on je bezglavo trčao, plašeći se da pogleda u nebo iznad Trsta.

U kući Gopčević, gde je stanovao otkako se preselio iz Pešte,

sačekala ga je poruka iz Lojda. Saopštila ju je stara gospođa Gopčević, rođaka njegove pokojne matere od koje je osim plavih očiju nasledio i veliku duševnu slabost. Već na vratima je saznao da su ga od sinoć nekoliko puta tražili. Uplašena njegovim bledilom, stara gospođa Gopčević ga je molila da ne polazi pre nego što doručkuje. Izgledao je loše. Šta to radi, pitala se, po čitavu noć napolju. Možda želi da se ubije? Od jutros se u luci priča da je na Zapadnom okeanu potonuo neki veliki brod. Ima mnogo mrtvih. Strašno je kada čovek čuje takvu vest. To je rđav znak za ljude njegovog posla. Bogu hvala što on ne plovi. Bojala bi se za njega. Međutim, on je više nije slušao. Nasuvši sebi čaj u duboku šolju sa zlatnim vencem, otišao je do prozora odakle je gledao jutarnju izmaglicu nad Kanalom grande. Voda je bila nemirna i crna.

Komodor druge Lojdove sekcije, gospodin Nikola Leva pružio mu je ruku preko stola. Njegov suzdržani osmeh ga je podsetio na Anželiku Militi, ali veoma brzo te sličnosti nestade. Pred njim je stajalo izabrano pomorsko lice, pre vremena ostarilo. Najpre ga je upitao za zdravlje gospođe Gopčević. Po tome kako započinje razgovor, Miloš Hajok je znao da gospodin komodor nešto krije. Nalivajući neko aromatično piće u čaše, Nikola Leva je govorio više sebi u bradu o tome kako je Hajok najmlađi Lojdov brodograditelj i da se pomalo boji da li će pravilno razlučiti potrebe carstva od ličnih potreba. To je veliki ispit mladosti, ponavljao je pružajući mu čašu s pićem. U Lojdu, svi su zadovoljni njegovim radom. Parobrod *Baron Gauš*, na kome je radio, pokazao se izvrsno na moru. Moderna gradnja je budućnost mornarice, a on, Miloš Hajok, umešan je u tome. Krstarica *Helgoland*, nema sumnje, nadmašiće mnoge brodove u floti. Žao mu je jedino što on neće do kraja raditi na njoj.

Miloš Hajok zaustavi ruku sa čašom u vazduhu.

On to mora. Nijedan posao do sada nije ostavio nezavršen. *Helgoland* niko ne ume da dovrši osim njega. Eto, nova krstarica *Saida* već sada ne može da se poredi s njegovom. Potrebno mu je još samo mesec dana i biće gotov.

Nikola Leva je vrteo glavom. Ne pita se on. Stiglo je iz Vijene, sinoć. Budimpeštanski *Danubius* je tražio jednog mađarskog brodograditelja za svoje brodogradilište u Rijeci. On to mora da prihvati, a za krstaricu neka se ne brine. Završiće je neko drugi.

Miloš Hajok uz tresak spusti čašu na sto. Ne može to baš tako. Brodogradnja nije politička igra, za nju žurba ne važi. Neka ga ostave na miru ako ne žele da im brodovi tonu. A *Helgoland* neće graditi niko osim njega, inače će potonuti. Ne interesuje ga taj prelazak u Rijeku. U Trstu mu je sasvim dobro, sa brodovima u Arsenalu. To će reći svakome pa i Njegovom cesarokraljevskom Veličanstvu Francu Jozefu. Pri tom podiže pogled prema velikoj slici na zidu. Zar kajzer Jozef misli da se brodovi prave za jednu noć? Još danas će poslati svoju žalbu u Beč, a tamo već ima ljude koji će ga uzeti u zaštitu.

Poslednje reči nasmejaše gospodina komodora. Zar mu već nije rekao da mladost ponekad može biti opasna, naročito kada ne priznaje snagu vlasti. Pita se kako je moguće da jedan brodograditelj ne zna da svaki brod ratne mornarice koji sagradi ulazi u službu vršenja vlasti. Nema tu nikakve slobode. Njegovom voljom upravlja uvek neko drugi, Neko Drugi, ponovi sasvim tiho i teško se spusti u svoju stolicu. A naređenje, dodade na posletku, prispelo iz Vijene, mora biti izvršeno u roku od sedam dana. Toliko je imao da mu kaže.

Brodograditelj prihvati carski ukaz sa velikim pečatom iz ruku gospodina komodora. Na polasku se još jednom osvrnuo ka slici Franca Jozefa koja je stajala iznad komodorove glave. Pogled Njegovog Veličanstva, pomalo iskošen, bludio je podno tavanice. Umesto pozdrava, Hajok reče da on nije samo Mađar. Njegova majka bila je Gopčević.

Tačno u osam sati uveče, Miloš Hajok se nalazio pred ulazom u gostionicu koju je zakupio putujući bioskop *Gigante* Salvatora Spine. Veliki crveni plakat najavljivao je film *Zadarski biciklist*. Nedaleko od njega stajao je biletar, mali dedžmekasti čovek sa šeširom, ljut na decu koja su htela da se ušunjaju iza njegovih leđa. Ko ne plati jednu krunu, vikao je, neće videti slike koje se same kreću. Trka biciklista prvi put na filmu. Salvatore Spina prikazuje velosiped u pokretu, brod koji ulazi u luku i devojke na plaži. Veliki trščanski činematograf ubrzava vaše misli.

Brodograditelj Miloš Hajok, ponesen rekom ljudi uskoro se našao u slabo osvetljenoj gostionici za jednim škripavim stolom u poslednjem redu. Osvrnuo se oko sebe tražeći Anželiku, ali svetlost, ionako prljava, istovremeno je počela da se povlači u sivilo gostioničkih zidova, koji ubrzo sasvim potam-

neše. Kada snop svetlosti iz kinoprojektora, sličan nepravilnom levku, prelete iznad publike, talas uzdah prohuja sa lom. Usledio je film:

Bioskop Gigante i Salvatore Spina prikazivali su najpre velike vinjete ertane slobodnom rukom koje su činile prazan ram predstojećeg filma. U njegovom središtu je treperila neka svetlost, ali se još uvek ništa nije raznavalo. Vinjete su se menjale, slivale u slova koja Miloš Hajok ni pored velikog naprezanja nije uspevaio da pročita. Onda su zatitrale prve senke. Film je oživljavao slikom gradskih krovova i malih balkona sa kojih su provirivale sitne ljudske glave, zureći dole, na uzanu kamenu ulicu. Na njoj nije bilo nikoga. Potom ju je pretrčao dečak u matroskom odelu i njegova senka, nožena kasnim popodnevnim suncem, istegla se do kraja ulice: ličila je na senku čaplje. Nečija dlakava ruka je zatim uletela u kadar, kao preteći dečaku, a onda su se pojavile i mršave noge u dokolenicama između dva velosipedska točka: jednog manjeg koji se okretao strahno brzo i drugog velikog koji se na čuđenje publike obrtao na suprotnu stranu. Nakon toga su se pokazale dugačke ruke vozača bicikla, pa gusti brkovi, naočari protiv mušica sa velikim okvirom i kožna kapa. Odjednom, usamljeni biciklista se video ceo kako pomalo ukrućen tera velosiped. Njegova senka se lomila to levo to desno, niz ulicu koja je izbijala na luku. Onda su nagrnuli i ostali, svi isti, sa brkovima, naočarima i kapama, terajući svoje velosipeđe takođe ukrućenih leđa. Ličili su na skakavce koji jure prema moru, na točkovima koji su se uporno okretali na suprotne strane. Izgledalo je da će se velosipedi raspasti na dvoje, usled čega bi njihovi vlasnici, poput cirkuskih artista, ostali na jednom točku. Usamljeni biciklista već je bio nadomak plaže sa koje su ljudi počinjali da se sklanjaju. Video se njegov široki osmeh razvučen uživanjem u brzini. Devojke u kombinezonima za plivanje, skupljene kose i raširenih ruku, bežale su iz kadra. Potom je biciklista, ne smanjujući brzinu, poleteo sa kamene plaže u more i potonuo. U daljini se video brod na ulazu u zadarsku luku, njegov dimnjak je ispuštao gar koji se hvatao po

vrhu slike; ona je zatreperela baš u trenutku kada su se ostali biciklisti našli nadomak vode. Nešto se, može biti, dogodilo sa činematografom Gigante. Na veliko zaprepašćenje publike, maločas potopljeni biciklista je odjednom izronio iz mora, unatraške, ne silazeći sa bicikla. Lice mu se razvuklo u ludački osmeh. Devojke su se vraćale u kadar dok se brod krišom povlačio iz luke. Odněkud se pojavila i zaostala legija ukrućenih biciklista koji su sada terali unazad svoje poskočaste velosipeđe. U jednom trenutku, svi su imali isti, ozbiljni izraz lica, a onda je nešto puklo u sali, posle čega je nestala slika: ostao je samo prazan svetli ram na zidu. Potom se i on ugasio.

U vazduhu se osećao miris paljevine. Publika iz prvih redova, još uvek u mraku, oduševljeno je aplaudirala, dok se sa kraja sale širilo negodovanje. Miloš Hajok je demonstrativno ustao sa stolice i kroz tanke jezike dima krenuo ka izlazu. Na vratima ga je čekala ozarena glumica Anželika. On zastade rešen da joj kaže kako mu sve ovo liči na cirkus i da on nije došao zbog činematografa, već da bi se sreo sa njom. Naravno, i da bi je podsetio na svoj težak i značajan san. Međutim, gospođica Anželika Militi iz daleka beše videla njegovo negodovanje pa mu je prilazila smešeci se. Uzevši zbuđenog brodograditelja pod ruku, povelala ga je iz sale.

One pokretne slike što ih je video na zidu, šaputala je poverljivo, budućnost su sveta. Zbog toga je donela konačnu odluku. Ne želi više da troši svoju mladost i talenat u putujućoj pozorišnoj grupi. Gotovo je sa Alfijerijevim komadima na sceni. Gospodin Spina joj je obećao glavnu ulogu u svom novom filmu. Videće. Činematograf je budućnost: njene slike koje se kreću igrajući Margaretu iz *Fausta*. Zbog čega se on to mršti? Evo, sada će ga predstaviti gospodi iz činematografa *Gigante*, a oni će mu sve bolje objasniti.

U maloj prostoriji ispunjenoj dimom, pored crnog kinoprojektora, sačekalo ih je široko lice Salvatora Spine, vlasnika činematografa i ličnog poznanika braće Limijer. Malo izmaknut, stajao je gospodin sa svetlim žirado šeširo, oslonjen na tanki žuti štap. Skidajući šešir, predstavio se kao jezikoslovac sa Berlicove škole i emigrant zainteresovan za činematografiju. Ponudenu ruku Anželike Militi ostavio je da lebdi u vazdu-

hu i kada je ova već htela da je povuče, hitro ju je dohvatio, prinevši je usnama. Glumičin dugi vrat se čudno ukrutio pošto je na svojoj nadlanici osetila razigrani vrh njegovog jezika.

Voleo bi da je ponovo vidi: nju, ružu tršćanske scene. Često izlazi u kafe "Stela Polare". To mesto ga seća na rodni grad iz kojeg je pobjegao. Kaže da Trst danas liči na sve gradove sveta zbog nekog vavilonskog mešanja jezika. Samo cinematograf može da predstavi tu pometnju.

Brodograditelj klimnu glavom. Otuda on sve teže gradi brodove. Oseća se sve slabiji pred unutrašnjim otporom materijala. Niko to ne može da razume. Zar nisu čuli da je britanski putnički brod potonuo na Atlantiku, udarivši u ledeni breg. Okean je sada pun mrtvih. Približava se, izgleda, nešto strašno po čemu će njegovi brodovi morati da plove.

Odbijajući da sluša priču Miloša Hajoka, glumica je odmahнула rukom i okrenula se cinematoru Spini. Zanima je Amerika, kaže, taj vrli novi svet.

Između kuće Gopčević, Lojda i "Plemićke kasine", svi dani bili su mu isti. Za to vreme, Miloš Hajok je dva puta telegrafisao u Beč, ali iz prestonice nije stizao odgovor o suspenziji naređenja. Zagledan u ribarske barkase u luci, polako je gubio nadu da će još dugo boraviti u Trstu. Osećao je kako mu vetar s mora donosi neku bezvoljnost tešku kao bolest. Ležao je potom satima u svojoj sobi, potpuno nemoćan. Pomišljao je na Anželikovu koju je prethodnog dana video pred "Stelom Polare" u pratnji gospodina sa štapom. Glumica se neobuzdano smejala zabacivši glavu unazad, kao što je činila u predstavama kada je trebalo odglumiti koketu. Verovatno se viđala i sa Spinom posle projekcija. Spremala je novu ulogu. Ova misao ga je opominjala da bi svakako bilo bolje napustiti Trst. Pravac Rijeka, a odatle ko zna. Anželika veli da svi putevi vode u Ameriku.

Sutradan su mu zabranili ulazak u Lojdov Arsenal. Više nije mogao da vidi svoju krstaricu *Helgoland*. Uzalud je molio za prijem kod gospodina komodora, odgovor je bio kratak: zauzet! Njegovo cesarokraljevsko Veličanstvo Franc Jozef zahtevalo je od brodograditelja nešto drugo, zbog čega je u Trstu mogao da ostane još samo dva dana. Iako se već mirio sa sudbinom nije prestajao da luta gradom tražeći ono mesto na kome bi konačno izašao iz tučane senke carske naredbe. "Plemićka kasina" činila mu se najbezbednija zbog čega je odlučio da se tu još jednom sastane sa Anželikom.

Popio je dosta iščekujući njen dolazak. Podigao je pogled sa svojih ruku u crnim rukavicama tek pošto je Anželikin miris ispunio separe. Pojavila se s druge strane stola. Crvena boja tapacirunga razlivala se oko nje.

Došla je kao što je i obećala. Nada se da ga ne ljuti njeno kašnjenje. Ona je glumica, ne mari za vreme. Da bude iskrena, zadržali su je u cinematoru *Gigante*. Spina je tako fin gospodin, dade joj glavnu ulogu. Međutim, prelazak na film traži mnogo truda. Sada se boji za svoju lepotu. Izustivši to, dlan prisloni na grudi. Nakon dramske pauze uzela je gutljaj apsinta, koji ju je sačekao na stolu; bila je nezadovoljna Hajokovim ćutanjem. Pa zar ju je zbog toga zvao? Liči joj na ljubomornog muža koji nema razumevanja za umetnost. Ali oni su prijatelji. Ako postoji neki problem, rado će porazgovarati s njim. Pritom se njene tanke crvene usne, priljubljene uz staklo čaše, pretvoriše u vlažni cvet sa otvorom na sredini.

Miloša Hajoka to pokrenu iz nepomičnog taloga pijanstva. On uskoro odlazi iz Trsta. Ne uskoro, nego za dva dana i njemu je vreme važno. To je hteo da joj kaže. Prelazi u Rijeku, u neko

mađarsko brodogradilište. Pokušaće odatle, sve više veruje u to, da preko parobrodskog društva **Adria** otputuje u Ameriku. Pouzdano zna da oni održavaju emigrantsku prugu sa Novim Jorkom. Ploviće kao Kolumbo zagledan u Alfu Malih kola. Amerika je mlada zemlja, znaće da ceni njegovo brodograditeljsko umeće. Želi da pobegne od senke Franca Jozefa. Dok govori o Americi primećuje da lice Anželike Militi postaje opuštenije. Kao da se naginje preko stola, prema njemu, privučena pričom o "mladom" kontinentu. Želi još da sluša o tome. Do sada joj je samo Salvatore Spina govorio kako će jednoga dana sa kamerom na ramenu otputovati u Ameriku. Na Zapad. Film je umetnost novog sveta, a Evropa je strašno zaostala i smrdi.

Pošto je osetio blizinu njene ruke, brodograditelj je bio gnevnan zbog činjenice da samo jedna rečenica menja predmet interesovanja te žene. Tako je verovatno reagovala slušajući Spinu ili onog emigranta. Konačno, on je gospodario njenom pažnjom. Zbog toga je počeo da izmišlja priče o Americi koje je tobože čuo od mornara. Njen pogled više nije skretao u stranu. Pitala ga je zbog čega joj tek večeras, na dva dana pred odlazak iz Trsta, otkriva svoje namere. U ovom trenutku, ona zbog nečega veruje da od svih ljudi koje zna jedino on može da otputuje preko okeana. Niko više. Svi drugi samo pričaju. Lažu. Želi da dobija njegova pisma iz Rijeke. To bi joj mnogo značilo.

Ne obazirući se više na njene reči, Miloš Hajok ustade. Izgovarao se umorom i pijanstvom. On uskoro putuje. Bio je već okrenut prema vratima kada ga Anželika uhvati za ruku. Na brodograditeljevom licu zatitrao je smešak. Očekivani potez. Sada će ga pozvati da je otprati. Učiniće to sa zadovoljstvom, a kada se bude vraćao ličice na čoveka, za kojeg se u starim romanima govorilo da više nema šta da poželi.

Stara gospođa Gopčević nije mogla da zadrži plač posmatrajući Miloša Hajoka kako se pakuje. To što oni sa njim rade veliki je bezobrazluk. Kao da u celoj Monarhiji nema više mađarskih brodograditelja. Ne može on sam da ide u Rijeku. Poći će i ona. Međutim, kada je pokušala da ustane u leđima je osetila bol. To ju je vratilo na stolicu. Ne вреди. Ovako stara samo bi mu smetala. Šta li bi sada rekla pokojna sestra, njegova mati, da je živa. Kako se ne brine o njemu dovoljno. Nikada joj neće oprostiti udaju za Mađara. Da nije to učinila sa

da bi sve bilo drukčije. Miloš Hajok joj priđe i spusti ruku na rame. Kaže, bilo bi isto. Monarhija se sada ubrzano oruža tako da će uskoro svi, bili oni Mađari ili ne, morati da čine onako kako to Njegovo Veličanstvo nalaže.

U luci, među ljudima okupljenim na molu, nije pronalazio lice Anželike Militi. Osvrtao se noseći velike kofere. Obećala je da će ga ispratiti. Prolazeći kroz ljudski žamor, imao je utisak da još uvek čuje zvon njenih poslednjih reči, nalik na stih: **da u Trstu sređćemo se opet**. Mislila je na tršćansku civilnu luku odakle će mu mahati sklopljenim kišobranom. Videvši ga sa prtljagom, priđoše mu neki poznanici začuđeni iznenadnim odlaskom. On im preko volje odgovara da je to već dugo nameravao da uradi. Trst mu je dosadio, Arsenala mu je preko glave, ne može više da sreće ludake, emigrante, činematografe, a osim toga voda iz kanala smrdi. Smeta mu zdravlju. Ponovo potraži pogledom Anželikom Militi. Ljudi su žurili na brod dok ih je sa gornje palube požurivao brodski časnik. Glas mu je zaglušivala sirena. Miloš Hajok shvati da je vreme isteklo i podigavši kofere sa mola, pođe uz metalne stepenice koje mornari za njim, poslednjim ukrcanim putnikom, podigoše u vis. Poređani duž ograde na palubi, putnici su se dovikivali sa ljudima na obali, ali buka broskog motora im je drobila glasove i potapala u more. Miloš Hajok je ostavio kofere na palubi i požurio na krmu da još jednom potraži glumičin kišobran. Odvajajući se od broda, grad Trst se meko zaljuljao. Ljudske prilike su se već razilazile i samo su još najistrajniji mahali, njišući se kao da gube ravnotežu. Brodograditelj je posmatrao grad u izmicanju sve dok ga hladan vetar nije oterao u zajedničku kabinu. Okružen mnoštvom putnika, razgovorljivim ženama, uglavnom, i njihovom brojnom decom, bolno podnimljen na ivici oborenog kofera, on prvi put oseti svoju samoću kao nešto nepodnošljivo od čega počeo da drhti.

Brod ludaka 1991.

S1 Voz se čestito još nije ni zahuktao prema moru, a ja sam se, moram priznati, već pokajao zbog svoje odluke da preko noći napustim roditeljski dom. Na pokajanje me nije nateralo ni dugo iznurujuće pešačenje, niti sećanje na bezbednu i tihu utrobu kuće, već prvi susret sa ljudima: najpre u zagu-

šljivoj čekaonici železničke stanice, a potom i ovde, u vozu. Slobodnog mesta nije bilo, pa sam ostao u hodniku, naslonjen na prozor kroz koji sam povremeno proturao glavu. Za trenutak sam zaboravio da je to u stvari moje prvo putovanje, ali odmah pošto bih pomislio na to, iskrsavale su mi slike noćasnijeg izlaska iz kuće. Koliko sam puta sanjao taj trenutak? A bilo je začuđujuće lako. Zatvorio sam kapiju za sobom i prebacio putnu torbu preko ramena, istu onu sa kojom je otac nekada putovao u Rusiju. Sasvim slučajno, čekajući na železničkoj stanici, primetio sam na njoj sačuvanu prtljažnu etiketu borispoljskog aerodroma sa kojeg je otac poslednji put video Kijev. Onda sam brže-bolje počeo da prevrćem torbu. Međutim, sve što sam uspeo da pronađem bilo je parče masnog papira sa jednom sačuvanom rečju: voyage! Pomislio sam kako je to dobar znak za početak putovanja.

§2 Iznenada smo stali. Po komešanju putnika sam pretpostavio da se u vagonu nešto dešava. Dvojica policajaca udoše u hodnik dajući znak da se napravi mesta za prolaz. Potom otvoriše vrata na jednom kupeu i povukoše nešto napolje. Najpre su se ukazale nečije dugačke ruke podvrnutih rukava, a onda i oborena glava čoveka kojeg su policajci vukli prema meni. "Je li mrtav?" upita neki ženski glas. "Nego šta je", odgovara neko, "zar ne vidite da se već koči." Policajac me odgurnu u stranu, a mrtvac, kliznuvši pored, pomilova me po nozi. Odmah pošto ga iznesoše napolje, odnekud se razleže otegnuti pisak. Voz se teško pokrenu. Provirivši napolje, video sam pokojnika kako bespomoćno leži na kamenom nasipu kraj pruge. Ljudi u plavim uniformama, nespreno klizeći niz kamenje, odvukoše mrtvacu u polje.

§3 Niko osim mene nije želeo da uđe u taj kupe. Kada sam otvorio vrata, pogledala me je samo jedna gospođa sa crnim ogrtačem i malim okruglim naočarima. Sedela je naspram praznog crvenog sedišta. Ostali putnici se ne pomakoše. Bez reči se spustih na to, izgleda, jedino slobodno mesto u vozu. "Umro je usred razgovora", reče ubledela gospođa. Shvatih da se meni obraća. Njene zrele zelene oči naizgled su rasle u staklima naočara. "Razgovarao je sa mnom, razumete li?" Klimnuh glavom. Žena je, izgleda, tražila slušaoca koji bi sa njom podelio to saznanje o iznenadnoj smrti saputnika. Gledao sam

je bez reči. Imala je izuzetno bledu kožu lica, skoro prozirn. Dugu crnu kosu beše podigla u punđu koju je svaki čas, nerovno, popravljala odlažući pri tom glatku drvenu iglu iz šnale među zube. Saznao sam da se zove Lenka Protić. Ime joj je dao otac, artiljerijski kapetan II klase, dok je prezime sačuvala od pokojnog muža, arhitekta, rano preminulog. "Izdahnuo je na početku druge godine našeg braka, kaže, za doručkom, razgovarajući sa mnom. Ostavio me je samu sa ženskim detetom. Bila sam, iako već udovica, jako mlada. Zbog njega sam napustila studije istorije umetnosti. Muževljevu smrt nisam mogla da prihvatim drugačije do kao prevaru." Gospođa Protić obori glavu. Njena kćerka je danas udata u Novom, kuda i putuje. Želi da je nagovori da se na neko vreme, bar dok ne prođe oluja, skloni kod nje, u Beograd. "A kuda vi putujete?" upita me pošto se ponovo uspravi. "Tražim knjige", odgovorih osetivši istovremeno poglede ostalih putnika na sebi. Stariji bračni par sa moje desne strane, čovek zaklonjen novinama pored gospođe Protić, kao i pospana starica sa prvog sedišta kupea iznenada izroniše iz svojih misli. "Oprostite, ne razmem baš najbolje", zbuni se gospođa Protić. "Nije ni važno. Eto, jednostavno putujem." "Ah, tako ..."

§4 Mora da sam zaspao, jer sam u trenutku čuo glas gospođe Protić kako dopire iz ogromne daljine. Molila me je da joj pripazim stvari dok se ne vrati iz toaleta. Međutim, odmah po njenom odlasku neko naglo otvori vrata, provirivši unutra. "Znači, tu ima mesta", nasmeja se novajlija ulazeći u kupe. Starica s njegove desne strane pokuša da mu poturi nogu, ali on je lako preskoči. "Ovde sedi gospođa Protić", rekoh, "zauzeto je!" "Koješta," odmahnu on rukom, udobno se smestivši naspram mene, "ne ide gospođa Protić u vojsku nego ja. Pa zar nisam u pravu?" Momak se osvrnuo oko sebe, tražeći znak potvrde od ostalih putnika, ali oni se po običaju ne pomakoše. "Eto vidiš. Svi se slažu." Pri tom se nasmeši kao da se ništa nije dogodilo i zagleda kroz prozor. Njegov izduženi profil se, za trenutak, udvoji u oknu.

§5 Reče da se zove Sretko i da je sinoć uhvatio svoj poslednji voz za vojsku. Jedva je uspeo da se iščupa iz tetkinih rukavi. Ide na brod, u mornaricu. To je, veli, najbolje što je mogao da uradi s obzirom na to da se sprema rat. Rekoh mu da ne vo-

lim te priče o najavi rata, ali da mi se ideja o brodu sviđa, naročito putničkom ili trgovačkom. Plovio bih po Mediteranu, kao mornar, ako je to moguće. Sretko zacokta jezikom: "Teško, vrlo teško. Koliko znam, putnički i trgovački brodovi dole više ne dolaze. Ostaju ti samo, kao i meni, ratne lađe. Vojska je bar oduvek bila širokih ruku, prihvatice te." Kažem mu da sam suviše osetljiv za vojsku, slaba mi je krvna slika i lako padam u nesvest. Budući mornar se smeje. "Svi smo mi osetljivi", kaže, "kada je vojska u pitanju. Ali ja ti tvrdim da bi za kratko vreme očvrstnuo na brodu. Razgovarao sam sa nekim isluženim mornarima, koža im je dobro otvrdnula." U tom trenutku, na vratima se pojavi zburnjena gospođa Protić. Gleda zapitano čas u mene, čas u pridošlicu, a onda, ne dobivši odgovor klimnu glavom: "Pa dobro, ima tu mesta za sve." Čovek sa zgužvanom **Politikom** u rukama nerado se povuče prema starici. Između njega i naizgled zamišljenog Sretka sede gospođa Protić, istina na sam kraj sedišta, ali zbog nečega zadovoljna. "Vas dvojica se znate?" pita. Htedoh da joj objasnim, ali me Sretko preseče. "Poznajemo se", reče, "zajedno idemo u vojsku." Svi začutasmo.

S6 Ispostavilo se da smo po silasku iz voza, od barske luke do T., sve troje putovali istim autobusom. Jutarnji blesak mora ulazio je kroz stakla. Tako, dakle, izgleda Mediteran, pomislio sam, veliko Unutrašnje more koje je pred kraj mog detinjstva pružalo svoje pipke sve do naše kuće. Začudo, imalo je isti miris kao i ono u mom sećanju. Sretko se smejaio udarajući me kažiprstom po čelu: "Videćeš, na brodu će tek početi pravi život!" Pred poštom prljavo žutih zidova, u centru T., oprostismo se sa Lenkom Protić, koja ostade da čeka vezu za Novi. "Ne tražite knjige na brodovima," reče pošto se pozdravi sa mnom. Moja ruka ostade ukočena u vazduhu. "Ne razumem." "Nema veze", nasmeja se ona, "srećan put vam želim." Žureći za Sretkom, stalno sam se okretao prema vitkoj prilici gospođe Protić, koja ubrzo nestade u gužvi putnika pred poštom. Moj vodič i ja sidosmo do civilne luke, gde beše vezan mali putnički brod **Santa Maria**. Sretko mi pokaza rukom najniži deo mola, iza crvenog svetionika, gde je beton smenjivao kamen. Sledeći njegove pokrete, spustih se na kolena i zaronih glavu u more. Iznenada, osetih na svom vratu Sretkovu ruku, koja me naglo porinu u vodu. "Dobro došao, prijatelju!" nije mogao da zaustavi smeh dok sam ja pokušavao da dođem do vazduha, kašljući. Voda je imala ukus mulja.

S7 Na velikoj kapiji Remontnog zavoda, danas vojne luke, čiji se visoki betonski zidovi, istureni kao bedemi prema gradu, nastavljaju na sedište lučke kapetanije, sačekala su nas dvojica mornara i jedan oficir, svi naoružani. "Kuda vas dvojica?" pita oficir kome prednji obod plave beretke gotovo sakriva oči. "Na pijani brod, kuda bi," odgovara Sretko. "Ma nemoj! Na brod! Pa još pijani! Da niste vi malo popili, je li? Koliko vidim, kupali ste se u odeći! Okrenite se prema zidu! Brže to, brže! Pretresite ih!" Ja spuštam torbu i zburnjeno gledam druga koji već stoji raskoračen sa rukama visoko podignutim uz kameni zid. Namiguje mi kao da kaže: ništa to nije, rutinski pretres. Oficir ga uhvati pod ruku: "Šta se cerekaš?" "Regrut sam", zavapi Sretko, "očekujem bolji tretman." Oficir se brecnu: "Dobićeš ga, uskoro! A šta je s ovim?" "On ide sa mnom. Želi na brod." "Ma nemoj mi reći. Rešio čovek tek tako. Proverićemo mi to, mater vam nevojničku." Dok on govori, mornari nas ćutke pretresaju, vade sve iz džepova i bacaju na ze-

mlju. Moju torbu su već okrenuli na naličje, nogama prebirajući po stvarima. "Ovo vam više neće trebati!" veli oficir. Niži se mornar, ružno ostrigane glave, smejulji. "Hajde, polazi! Brže to, brže!" Uvode nas u senovit popločan hodnik, a potom, po prećutnom dogovoru, mornari odvođe Sretka, a ja koračam sa oficirima za leđima koji mi govori kuda treba da idem. Ulazimo u zamračenu sobu. Oguljeni zidovi ispuštaju neki bolesni vonj. Oficir sa rukama na zadnjici korača oko mene, merka me, a onda podiže sa stola moju putnu torbu koju su mornari prethodno ispraznili. "Dakle, ti si svojevolumeno krenuo sa onim klipanom, je li?" Ne odgovaram. "Nešto sam pitao?" Čutim. Pitam se kako čovek živi u ovakvom smradu. "Jesi li gluv?" viknu on pored mog uva. "Nisam..." "...gospodine stariji vodniče! Razumeš? *Nisam gluv, gospodine stariji vodniče!* Tako treba da glasi odgovor!" "Nisam gluv, gospodine stariji vodniče." " Vrlo dobro. Onda mi reci otkud ove ruske i francuske etikete na tvojoj putnoj torbi!" "To je torba moga oca." "Znači, on se šeta po belom svetu, je li?" "Nekada je putovao." "Zašto me lažeš? Gledaš me u oči i lažeš! Lepo mi priznaj zbog čega si došao ovamo? Ko te šalje?" "Niko." "...*gospodine stariji vodniče!*" "Niko me ne šalje, gospodine stariji vodniče. Pobegao sam od kuće. Tražim knjige koje su vremenom potapane u Mediteran." "Samo bez budalaština, moliću lepo. Odgovaraj kratko i jasno! Razumeš?" "Razumem... gospodine stariji vodniče." "U redu, onda odgovaraj. Da li je tačno da si pre dolaska u T. putovao po Evropi, hoću reći Rusiji i Francuskoj?" "Nije tačno. Putovao je moj otac i to davno. To su otisci sa njegovih putovanja. Niko me ne šalje. Ja sam pobegao od kuće. Želim da služim kao mornar na nekom brodu. Tragam za knjigama koje su nestale u moru." "Pa ti si lud!" "Nisam lud, gospodine stariji vodniče!" "Ništa te nisam pitao", reče i otvorivši vrata dozva jednog moranara. "Uzmi mu podatke i vodi ga u vrazju mater!"

SB Odmah pošto kazah kako se zovem, ostrigani mornar me povede nekim uzanim stepeništem, dole. Naredi mi da se skinem go i uđem u veliko kupatilo odakle je, iz vlagom nagriženih cevi, šištalala vodena para. Pruži mi okrnjeni zeleni sapun i reče da se odmaknem. Potom odmotam široko vatrogasno crevo i zviždukom dade nekome znak, nakon čega me snažan vodeni pritisak odbaci prema zidu. "Kupaj se!" reče ostrigani mornar. Sapun beše odleteo daleko od mene i ja pokušah da odmilim do njega, ali je ostrigani mlazom gađao čas u sapun čas u mene, vrišteći od smeha. Ubrzo se na vratima pojavi još neko sa dubokim, prozuklim glasom. Nisam mogao da mu vidim lice, ali sam čuo kako glasno uživa u zabavi. "Daj mi to!" reče ostriganom mornaru, "pokazaću ti kako se nekada radilo." Nepoznati preuze crevo i tako potkači mlazom sapun da on polete u vis, odbi se od jednog zida i pade tik pored mojih nogu. "Bravo, stari!" povika ostrigani. Ja polako ispružih nogu prema sapunu, ali stari majstor iskoristi tu priliku i usmeri mlaz među moje noge. Najpre osetih ledeni udarac u testise, a potom se neka vreća obamrlost, razdrobljena, podiže u stomak od čega htedoh da povratim. Leva noga mi se nekontrolisano trzala. Ostrigani se smejaše udarajući "starog" po ramenu. Stari je podigao mlaz prema tavanici odakle me je pošćropila krupna ledena kiša, smirujući mi bol. "Majstorski, nema šta!" urlao je mornar tražeći crevo nazad. Ležeći na pločicama, nadomak crnog slivnika obraslog lišajem, gledao sam vrtlog, koji me je kao levak, čini mi se, povlačio zajedno sa vodom. Krajikom oka spazih kako se jedna crvena traka odlepi od moga tela, zavitala oko slivnika i utonu kroz rešetku. Bila je to krv iz mog nosa.

S9 Odevenog u sivu mornarsku uniformu, sa krcatom transportnom torbom na leđima, veće me je zateklo na palubi male barže za polaganje mina. Prilazi mi Sretko, takođe uniformisan, i spušta ruku na rame. "Ajmo na večeru," kaže. "Nisam gladan." "Kako hoćeš, meni je život, hoću reći stomak najpreći." Rekavši to, ode prema izmešanim glasovima mornara sa barže. Čuje se zveckanje posuđa. Luka smrdi na fekalije koje brodovi, te velike presite ribe, ispuštaju kriomice. More se pojačava. Noću. Povremeno, talas se uspuže uz bok barže, poda mnom. Pramci velikih ratnih brodova oko mene podsećaju na tamne kule u kojima su nekada držali zatočene ludake. Čujem nekog oficira sa barže koji govori Sretku kako će noćas neko doći po nas dvojicu, ne zna se ko. Do tada, možemo na spavanje pošto je vreme večerjaja već prošlo. Spuštamo se merdevinama kroz otvore na palubi u malu komoru potpalublja. Daju nam vreće za spavanje koje otvaramo, uvlačeći se u njih kao ličinke. Zbog Sretkovog hrkanja zaobilazi me san. Nada mnom je kvadratni otvor iz kojeg neprestano sipa neki noćni pepeo. Na licu osećam talog debljine nokta. Ne mogu da se nasmejem, što bi Sretko svakako učinio. Odnokud mi dolazi lik Lenke Protić. Ima strašno blede lice dok mi govori nešto važno. Zatvaram oči i lagano se vraćam u kuću: tamo me dočekuje zabrinuta majka, namrgođeni otac i usnula sestra. Niko mi ne bi poverovao gde se nalazim. Baš niko. "Ustaj!" viknu neko sa palube, "Nema spavanja. Idete dalje!" Sretko nešto mrmlja dok se izvlači iz vreće. Malo su, veli, preterali. Nije to očekivao od mornarice. Iz potpalublja izbacujemo najpre teške torbe, a onda i umorna tela. Pred nama, u mraku, stoji silueta mršavog čoveka. Dobio je, kaže, naređenje da nas vodi. Klati se pri tom. Imam utisak da će ga vetar poneti sa palube. Za trenutak se, u svetlom tanjiru prozora oficirske kabine, ocrtava njegov profil. Poziva nas da krenemo. To je prvi ljudski glas koji srećem od ulaska na kapiju Remontnog zavoda. Izlazimo na obalu i krećemo za njim. Vodi nas, kaže, na molo jedan, gde je vezan naš brod. Preko puta je ruski pomoćni brod *Volga*, dugačak preko stotinu metara, kolos koji se godinama remontuje u Zavodu. Feral, obešen o njegov pramac, prosipa hladnu svetlost na ključalu morsku vodu. Odozgo, Rusi povlače ribu nevidljivim strunama. Smeju se. Sretko zastaje za nama: "Koliko ima bačuški na karablju?" "Dosta," odgovara čovek pokazujući rukom na suprotnu stranu mola,

gde je naš brod. Jedna silueta čeka nas na palubi, nepomično kao da spava u stojećem stavu. Dok se penjem uz metalno stepenište osećam kako se možda zauvek opraštam sa čvrstim tlom. Na palubi nam buka zaglušuje glasove. Sporazumevamo se gestovima. Sretko nešto pita uspavanog stražara zbog čega se ovaj trže, čini mi se, od straha. Odlazimo zatim na krmu, gde čovek otvori jedna ovalna vrata i prvi krenu strmim stepeništem unutra. Židovi su pastelno žuti pod broskom rasvetom. Silazimo sve dublje, prema onom ujednačenom zvuku koji dopire iz mašine. Sretko se sapliće za mnom i pada nauznak. Ubrzo, ulazimo u ogroman desantni prostor broda. "Ovo je *štiva*", kaže nam vodič, oficir sa tamnim mladežom na desnom obrazu iz kojeg viri nekoliko nakostrešenih dlaka. Hodamo do vrata na kojima nas sreće brkati mornar sa belom majicom. "Brodski kuvar Fedor", predstavi ga oficir, "odvešće vas u mornarski prostor." Fedor se osmehnu. Ima trbuščić čoveka koji o hrani misli sve najbolje. Dok koračam za njim, prati me jedan te isti miris: gvožđa i ustajale prašine. Spuštamo se još dublje, do male blagovaone gde nas dočekuje pravi nered. Mornari jure unaokolo, gađaju se jastucima iz kojih izleće perje. Niko ne primećuje naš dolazak, pa mi, praveći prtinu po perju, ulazimo za Fedorom u jednu od dveju spavaona, spuštajući torbe na slobodne krevete, pored vrata. On nam nešto govori, ali ga mi od mornarske buke ne čujemo. Ubrzo se odgega nekud. U polumraku spavaone svetle ozverene oči mornara. Vidim Sretka kako se već zdravi sa nekim, a onda mu prilazi još nekolicina. Odmeravaju ga s nepoverenjem, ispod oka, a onda počinju da ga jure tražeći od njega, pretpostavljam, nove pantalone. Ja se, odeven i u cipelama, penjem na svoj metalni krevet bez madraca. Kroz rešetku, pod sobom, vidim Sretkovu torbu koju jedan tamnopusiti mornar već seče kratkim, bleštavim nožem. Iz nje, kao iz rasporenog trbuha, kuljaju creva mornarske opreme. Tamnopusiti patuljak grabi sve što stigne, naposletku i ogledalce koje ga silno obradova. Zagleda se u njega, ukoči, a onda podiže pogled iznad sebe. Razliveni krugovi njegovih očiju pretvoriše se u mrlje kada me ugleda kroz rešetku.

S10 Sada već mogu da predstavim celu posadu broda DBM-141, na koji sam dospeo vođen svojom ludošću i Sretkovom rukom. Počeću odozgo, od komandantske kabine pa naniže, pre-

ma brodskoj kaljuži, po kojoj gamižemo mi, mornari. Komandant broda je Petar Skakun, čovek pred penzijom, pomalo uplašen za svoje zdravlje, inače dobrodušan. Poručnik fregate Janko Baltić, star trideset i tri godine, rusofil i pijanac, njegov je zamenik. Zastavnik Leon, star pedeset i devet godina, potrošio je svoj moral radeći celog života u službi bezbednosti jugoslovenske ratne mornarice. Ukrcao se na naš brod ne tako davno. Kapo Frane Čaval, zapovednik je mašine, iliti **strojarnice**, kako sam voli da kaže. **Mornarsku posadu** činimo: kuvar Fedor, Feri Ač, Sigi, mašinista Tašitana, Toma Šalaš, Mali Beriša, Sretko i ja. Za nepunih nedelju dana provedenih na brodu postao sam novi kormilar, pošto je moj prethodnik, neki Makedonac, pobegao glavom bez obzira. Od mene je tom prilikom "pozajmio" nove pantalone, predavši mi svoje pohabane sa velikom rupom među nogama. Prija mi to, u neku ruku, jer mi se bol iz vojničkog kupatila povremeno vraća. Ovde me, međutim, svi uveravaju da su ih tako, po dolasku u vojsku, redom "kastrirali". "Takav je običaj", potvrđuje mi Fedor naslonjen na dovratak svoje kuhinje koja gleda na čamčanu palubu, "posle prvog kupanja ja se danima nisam dizao. Vukli su me po luci kao trupinu."

S11 Obično spavam na levom boku, zgrčen i okrenut prema zidu. Na njemu su ranije generacije mornara, poput iščezle civilizacije, ostavile različite crteže. Osim malog bestijarijuma i slika žena izobličjenog ribljeg tela, zatičem tu retke zapise o ljudima koji su prošli kroz purgatorijum ovog potpalublja. Uglavnom su urezivali svoja imena, broj klase i godinu služenja. Retki su dodavali i kako su se osećali u tom trenutku. Mornarska civilizacija je, izgleda, oduvek obožavala ljudsko telo, pre svega žensko, ali budući večno odvojena od njega, ono je prelazilo u čistu mistiku. Na to me je podsetio Sretko. On dosta zna o telu. U njemu je, kaže, sve što nam treba: sokovi, meso, kosti, mesta za uživanje, šupljine u kojima se duša skrila od senke smrti. "To je, valjda, suština mornarskog kulta," namiguje mi oslonjen na ivicu kreveta, "a sada se spremi. Zove te komandant broda!" Zaista, Petar Skakun me je čekao u svojoj kabini, nag do pojasa, umotan u belu plahtu. Sedi pred lavandinom i smeška se svom odrazu u ogledalu. Ugledavši me na vratima, naglo se uozbilji, ali mu lice još uvek odavaše neku opuštenost. "Od danas", reče tonom zakonodavca, "ti ćeš me

brijati. Ujedno ćeš voditi brigu o mojoj **kamari**." "Razumem, gospodine komandante." Još uvek nepomičan, gledao sam ga neko vreme. Staracke opuštene grudi, više nalik na ženske, obrasle dugačkom sedom dlakom, padale su preko zategnutog ruba plahte. "Hajde, šta čekaš!" opomenu me pružajući starinsku britvu. Najpre mu nasapunjah lice, a onda osmotrih sečivo. Rez je ličio na pravilni skelet ribe. Uhvativši komandantov nos jednom rukom, uronih sečivo u penastu brežinu odakle odjednom izbi crvena ruža posekotine. "Ne mari, ne mari," ubeđivao me je komandant unjkavim glasom, "puštanje krvi je zdravo. Moj otac je, pre rata, tako lećio ljude. Pijavice je čuvao u velikoj tegli. A znaš li šta mu se jednog dana dogodilo?" "Ne znam, gospodine komandante." "Tu istu teglu, koja ga je godinama služila, ispustio je pred mušterijom. Razbila se, a on je odlučio da se povuče u mirovinu. Razumeš? Ta njegova priča je poučna, zar ne?" "Svakako," odgovorih. "Svi mi čuvamo neku svoju teglu, koja nam jednoga dana ispadne iz ruku," dodade, "eto šta sam ja naučio od svog oca." Petar Skakun je, izgleda, potpuno podetinjio, jer tu priču o tegli mi je ponavljao kad god bi me video u svojoj kabini. Često sam ga zaticao kako u svečanoj uniformi, mrtvački bledeg lica, sedi na krevetu kao umorni pajac. Na brodu se govorilo da je komandant Skakun "izgubio kompas", te ga više niko ne uzimaše za ozbiljno. Zastavnik Leon, posebno.

S12 Ruski matrosi, svi kao jedan, u crnim uniformama, tri puta dnevno silaze sa **Volge**, otičući poput tamne reke ka lučkoj menzi. Uz bok kolone koračaju njihovi oficiri, dok jedno pseto mašuci repom požuruje na začelju. "Sobačka", kaže Sretko dok zajedno sa mnom posmatra prizor sa palube. "Zar ti se ne čini da između matrosa i onog lučkog pseta postoji nešto zajedničko?" pita me, a onda sam odgovara: "Beskućnici. I matrosi i sobačka su odavno zaboravili svoj dom, razumeš?" "I sam se", kažem ne gledajući u njega, "osećam pomalo kao pas." Sobačka malo zastade za kolonom i, okrenuvši se ka nama, razjapi čeljusti. Sretko počeo da je izaziva. Pas potrča ka sizu ustremivši se na Tašitanu koji je dremao na straži. Ubrzo, iz kolone dotrča jedan matros i zagrlivši psa povede ga nazad na molo. Sretko ga upita za ime psa. "Vsevold iz Arhangel'ska," odgovari matros u žurbi, ostavljajući nas zapitane ko se tako zove: on ili pas? Otuda, iz luke, gde je maločas

nestao Vsevold, trči prema našem brodu neki mornar u službenoj uniformi. Pošto nam se približi na desetak metara od broda, prepoznadoh u njemu ostriganog mornara sa kapije. Sada mu bolje zagledah lice. Imao je izražene jagodične kosti. Pretpostavljam da u čitavoj povesti mornarske civilizacije tipovi kao što je on ne ostave drugog traga do onog u klozetu, koji potom vare brodske utrobe, ispuštajući ga noću u luku. Ostrigani me ne prepoznaje. Kaže da je stigla poseta za nekog mornara sa DBM-a, sričući moje ime sa cedulje. Sretko me pogleda s nepoverenjem. Ja sležem ramenima: niko, baš niko ne zna gde sam. Možda je zabuna posredi. "Javi se starešinama i polazi," zapoveda ostrigani mornar. "Može li se znati ko ga traži?" pita Sretko naslanjajući se na ogradu broda. "Ne odgovaram na takva pitanja," veli mornar sa mola. Ja ulazim u nadgrađe i dvoumim se kako da stupim u oficirski salon iz kojeg dopire galama. Međutim, iz kuhinje se, gazeći na prstima, pojavi zastavnik Leon. Videvši me, iskolači oči a potom mi bez reči pokaza na vrata svoje kabine. "Imam posetu," rekoh ulazeći unutra. "Posetu? Kakvu posetu?" zburnjeno ponovi zastavnik. "Ne znam ni sam", kažem, "nikome nisam javljao gde se nalazim." "Čudno. Sedi, nemoj da stojiš." Nadosmo se jedan naspram drugog za malim brodskim stolom. On me gleda neko vreme, a potom iz unutrašnjeg džepa bluze izvadi cigaretu. Lice mu je pokriveno debelom kožom koju su mrežaste bore izujedale oko očiju i usta. Podvaljak mu se zatrese, pošto omirisa cigaretu. "Ja, u stvari, ne smem da pušim", kaže mi u poverenju, "zabranili su mi oni skotovi iz stacionara. Otkrili su

da mi je duvanski dim pojeo celu utrobu. Lažu!" Dok mi to govori, sitne kapljice njegove pljuvačke padaju na uglačanu tablu stola. "Gospodine zastavniče, čeka me stražar sa kapije," htedoh da ga podsetim. "Neka čeka. Šta bi inače radio. Služiti se mora, to je bar jasno. Nego, ja sam nameravao da te zamolim za jednu malu uslugu." "Izvolite, gospodine zastavniče." "Polako, ne pre nagljudi," utišavao me je, ne prestajući da grnječi onu cigaretu, "pretpostavljam da vidiš kakvo je stanje na brodu. Naš komandant je već star i odavno ne drži sve konce u rukama. Jebi ga, i to sve - zbog toga su mene nedavno prekomandovali na ovaj brod. Međutim, sam - ja ne mogu da radim. Rekao sam to komandantu. Tražio sam nekog poverljivog, a on me je uputio na tebe. Ne boj se, ne tražim ništa loše, već samo da mi šapneš ako primetiš nešto, (...) sumnjivo. Razumeš? To je u interesu broda. U pitanju je bezbednost svih nas. Takvo je vreme došlo." Zastavnika prekide neki šum iz hodnika zbog čega hitro ustade, primakavši se vratima. Osluškiavao je mičući očima levo-desno. "Znao sam", reče sebi u bradu. "A ti", ponovo mi se obrati, "dobro razmisli o tome što sam ti rekao. I jezik za zube. Svratićeš sutra do mene da bi me izvestio o poseti na kapiji. Razumeš?"

§13 Dežurni oficir na kapiji Remontnog zavoda mi je najpre pregledao vojničku knjižicu i pečat na dozvoli, pa je tek onda podigao pogled poredeći moje lice sa onim na fotografiji. Vratio mi je dokumentaciju zajedno sa nekom ceduljom. "Ovo je za tebe", reče. Na belom papiru, istrgnutom iz beležnice, pisalo je: *Odsela sam*

u hotelu "Pine", nadomak plaže. U prizemlju, pored restorana je velika poslastičarnica. Čekam Vas. L.P. U prvom trenutku me zbuniše inicijali, a onda me obuze osećaj nelagodnosti. Za jednim stolom u poslastičarnici, čekala me je gospođa sa crnim pletenim ogrtačem preko ramena. Videvši me izdaleka ona podiže ruke, ali ne u znak pozdrava već da bi popravila kosu. Bez reči sedoh za njen sto. Ona spusti duge ruke pored tanjira sa neprobanim kolačem limunove boje. "Želite nešto da naručite?" "Verovatno me niste zbog toga zvali, ali možete mi ustupiti svoj kolač koji ionako ne jedete." Ona se suzdržano osmehnu, odgurnuvši svoj tanjir prema meni. "Dužna sam vam objašnjenje." "Ko zna, možda i niste," rekoh probajući kolač. "Jesam, jesam." Gospođa Lenka Protić prekrsti ruke i zagleda se kroz veliki prozor. Reče, ne gledajući me, da nije ni bila u Novom, niti je to nameravala. Desilo se, eto, da je i ona želela da dođe u T. jer tu ima nekog. Na brodovima. Meni zastade komad u grlu. "Da, da, na jednom od brodova koji su ukotvljeni ovde." Pitam je zbog čega mi to nije rekla u vozu ili onda pred poštom. Htela je, uverava me, ali nije imala snage. Ali sada veruje da ja mogu da joj pomognem, da shvatim njen majčinski bol. Videla je još u vozu nešto na mom licu što ju je sve vreme držalo u uverenju da je neću ismejati kada mi se bude obratila. A ona vremena više nema; uskoro će ostati i bez para. Hotel "Pine" je skup, čak i van sezone. No, to je njena briga. Ono što želi da mi kaže je intimno, tiče se nje i njenog sina. Slagala je, dodade, za čerku u Novom. Sin joj je, kaže uvereno, na mom brodu. Proverila je na kapiji.

Veoma joj je privržen. Sama ga je othranila, od muževljeve smrti. Njihov odnos je poseban. Od malena je spavao sa njom, pa čak i kada je stasao u mladića. A onda su došli po njega i odvojili ga od nje, od njenog tela. Bolno je to. Mesec dana po njegovom odlasku na brod, ona je prebačena u bolnicu, na psihijatrijsko odeljenje. Ja s mukom progutah zalogaj, odgurnuvši tanjir sa načetim kolačem prema gospođi Protić. Ona me uhvati za ruke. Hladnoća postruja iz njenih dlanova. "Ne idite, molim vas, ja sam morala da vam se poverim. Vi imate tako blago lice. Razumećete me. Ja sam sada na terapiji. Bolje mi je. Mnogo mi je bolje." U bolnici je, prvi put od muževljeve smrti, ostvarila vezu sa nekim muškarcem. Taj čovek je njen psihijatar. Potpuno je razume, izvodi u pozorište, u šetnju. Sa njim je provela nezapamćeno lepe časove, a sada je, eto, prosi. Za nju nije kasno. Svežina, koja iz ženskog tela brzo hlapi, još uvek je nije napustila. Gospodin psihijatar je nagovara da otputuju iz zemlje, pošto se ovde sprema nešto strašno, a njemu se širom otvaraju vrata u Beču. Međutim, njen sin je u vojsci, na brodu, ne zna šta će s njim. Zbog toga je, bez ichtijeg znanja, doputovala u T. ne bi li ga ubedila da dežertira. Međutim, boraveći ovih dana u hotelu, sama, shvatila je da će morati da ga ostavi. Ipak je njemu devetnaest godina. Nije mu više potrebna. Bolje je da se ne sretnu. Vojska će mu pomoći, a njoj – ko zna. Uskoro će postati supruga jednog emigranta, a mene moli da njenom sinu što bezbolnije objasnim šta se dogodilo. Govori mi njegovo ime, ali ja još uvek ne znam ko je to, pošto mornari imaju nadimke, uglavnom. Za sve vreme razgovora, gospođa Protić mi ne ispušta ruke, izvadivši na posletku ispod svog ogrtača jednu knjigu. "Ovo je za vas. Kupila sam je od putujućeg trgovca. Poklanjam vam je kako bih vam pokazala da knjige nisu na brodovima, niti u moru." Starinske korice knjige hladne su poput njenih ruku. Utisnuto je: Džozef Konrad, **Sree tame**. Izlazimo zajedno iz poslastičarnice. Tu knjigu je, kaže, voleo njen otac, bivši artiljerijski kapetan II klase Kraljevine Jugoslavije. Imao je veliku biblioteku u staroj porodičnoj kući na početku negdašnje Ratarske ulice. Biblioteka je, zajedno sa kućom, nestala u požaru davne 1952, iste noći kada je njen otac uhapšen i deportovan u logor. Zbog knjiga. Na koncu, reče da bi volela još jednom da me vidi, pre nego što se vrati u Beograd.

Vitlo istorije 1914.

Riječko brodogradilište **Ganc & Danubius**, malo i do tada zanemarivano u brodograditeljskim planovima Habzburške Monarhije, iznenada je izbilo na prvo mesto po broju i načinu gradnje brodova. Za samo tri godine, premašilo je najveće austrougarske brodograditelje iz Trsta i Tržiča. U to vreme, ovaj ugarski koncern je brojio oko četristo radnika, od toga deset brodograditelja, sedamnaest asistenata brodogradnje, stotinak majstora i gotovo trista priučenih radnika, bivših mašinista i brodskih ložača. Od leta hiljadu devetsto desete, ovi ljudi su izgradili šest razarača tipa **Tatra**, jednu krstaricu i drednot **Viribus Unitis**. Ubrzani tempo naoružavanja Austro-Ugarske Monarhije bio je naglo prekinut izbijanjem rata. Prve ratne operacije dvojne Monarhije na Balkanu uslovile su stvaranje velike pometnje u carskoj prestonici. Odatle se talas širio prema granicama Austro-Ugarske, gde se uz prasak razbijao o njene bedeme, otvarajući je prema Evropi. Taj veliki talas zapljusnuo je i zidove brodogradilišta **Ganc & Danubius**. Usled toga zabeleženo je čak nekoliko samoubistava i više pokušaja bekstva. Ubrzo je smenjen upravnik brodogradilišta, ali stari učinak gradnje nije postignut. Novi upravnik Ašbot, poučen primerom svog prethodnika, uveo je vanredno stanje, izdajući naredjenje po kome je brodogradilište moralo raditi i noću. Dan posle, kroz veliku kapiju je umarširao odred vojnika, upućen iz oblasne komande, na upravnikov zahtev, kako bi u ratno vreme obezbeđivao nesmetani rad brodogradilišta. Posmatrajući sa svoga prozora austrougarske vojnike kako se raspoređuju po kapijama i zidinama, upravnika Ašbota je podilazila neka generalska milina koja se u čoveku zadržava dugo. Udahnivši duboko, on se potom okrenuo prisutnima pokazujući neki papir koji je dobio iz Beča. Na njemu je sjajnim olovnim slovima bio odštampan novi flotni program, potpisan rukom kontraadmirala Aleksandra Hanse i overen velikim pečatom Njegovog Veličanstva.

Kada je brodograditelj Miloš Hajok približio ovaj dokument očima nije mogao da poveruje da je samo za **Ganc & Danubius** bilo predviđeno građenje jednog bojnog broda, jedne krstarice i dva razarača. Bacio je potom papir na upravnikov sto, rekavši kako je to drugi put da od njega traže nemoguće. Najpre u Trstu, a sada i ovde, u Rijeci. Rad na krstarici **No-**

vara ga je umorio, ne može odmah da gradi drugi brod. Naročito ne u ovim uslovima dok se ljudi ubijaju, a oni u brodogradilištu žive kao u radnom logoru. Jutros je ubijen jedan majstor koji je pokušao da pobjegne. Zar je to u redu? Upravnik kažnjava one koji su proslavili **Ganc & Danubius!** Sramota! On će ovog časa krenuti prema kapiji jer više ne želi da radi s njima. Niko neće smeti da ga zaustavi.

Upravnik je sedeo s druge strane, nalakćen na sto. Njegovo ozbiljno lice, neprijatnog pogleda zbog spuštenog levog kapka, nije se pokrenulo dok je slušao Miloša Hajoka. Kada je brodograditelj začu-
tao, ovaj je prstom potražio flotni program i kao da šeta po mapi zaustavio se u jednoj tački. Bilo je to ono što je želeo. Najmoderniji brod austrougarske mornarice. Verovao je da Miloš Hajok može da ga sagradi. **Ganc & Danubius** bi mu obezbedio najbolje uslove za gradnju. Njegovo Veličanstvo želi bojni brod bolji od engleskog. Uostalom, danas svi znaju da je drednot preduslov pobjede na moru.

Miloš Hajok odmahnu rukom. To su budalaštine. Drednot je prošlost i to engleska: eto šta se u svetu zna. Nije on kriv što austrougarska flota toliko kasni u modernizaciji. O ruskoj neće ni da govori. Ona je ušla u rat bez ijednog drednota. Međutim, suludo je sada sanjati o moćnim bojnim brodovima kakve ima engleska Velika flota. Dok oni budu napravili svoje drednote, na moru će se voditi drukčiji rat – pod vodom. Podmornice će potopiti čitavu flotu, pa i najmoderniji drednot. Uzaludan je to napor. On zna da nemačka Flota otvorenog mora sada radi na formiranju podmorničke flotile. Engleska Velika flota, takođe. Njegov

prijatelj, brodograditelj iz Kila, nedavno mu je pisao o tome. Njihove podmornice će svetsko more pretvoriti u klanicu. Zbog toga brodove više ne bi trebalo graditi, naročito ne bojne. Umoran je od toga. Treba mu odmor. Međutim, kad god zaspi dolazi mu neki stari košmar. On bi da spava, ali mu se ne sanja. Dotle kajzer Jozef spava gde god stigne, u loži bečkog Burgteatra, čak.

Ležeći na tvrdoj postelji, Miloš Hajok je bivao sve uvereniji u to da više nikada neće smeti da zaspi. Kavez koji ga je u snovima zatvarao postajao je sve tešniji i on bi se s mukom izvlačio iz košmara. Zbog toga je izašao napolje i dugo šetao brodogradilištem, slušajući zveku iz obližnjih radionica u kojima su radnici spremali oplate za brodove. Potom je otišao do brodskeg navoza, legao na široke šine i posmatrao putanju sazvežđa. Pogled u nebo ga je činio nervoznim, jer se u njemu poklapala noćna mora sa javom u kojoj više nije bio bezbedan. Rastrzanih misli, vraćao se u svoju sobu gde su ga čekale gomile započetih nacрта. Odškrinuvši vrata, zastao je na ulazu: imao je utisak da u mraku sobe, za njegovim radnim stolom sedi nečija prilika. Prikaza u trenutku nesta, a za njom se prosu neko svetlucanje, gaseći se potom, u mraku. Zakoračivši unutra, brodograditelj odlučio da sutradan poseti lučkog lekara, psihijatra Renovica koji je nakon drugog samoubistva u brodogradilištu doputovao iz Beča.

Gospodin Renovic bi s vremena na vreme šmrknuo kao da ima kijavicu, a onda bi nastavljao da sluša umornog pacijenta. Njegov san mu se učinio naročito zanimljiv, zbog čega je tražio od Miloša Ha-

joka da ga ponovi kako bi sve pažljivo pribeležio. Brodograditelj je ispričao san ispočetka, dodajući kako veruje u mističku podlogu tih slika. On gradi brodove i zvezde su mu vrlo važne. Međutim, boji se metamorfoze Malih kola. U početku se Ursula minor premetne u cvet, a zatim u skelet. Na posletku to sazvežđe postaje njegova rešetka. Veruje da je tako i sa gradnjom brodova. Negde je pročitao da su drevna plemena na obalama Pacifika gradila barke tražeći konstruktivne modele u nebeskim sazvežđima. Time su nebeski sklad prenosili u brodove; i oni su plovili. Danas to više niko ne radi. Naročito ne u ratu. I danju i noću – on to više ne može da podnese – brodovi tonu. Verovatno je već potopljen i neki njegov brod. Ko može da gradi dok traje rat. Svuda izvan zidina brodogradilišta stvaraju se rastavljanje na komade, raspadaju. Samo od njega kajzer Jozef traži da gradi. On to ne može. Kosti ga bole od napore. Zbog toga ima košmare, potreban mu je odmor. Rado bi otplovio u Ameriku. Tamo je mirno. Ležao bi na obali i spavao daleko od senke stare Evrope. Kada zažmuri, vidi je kao tresetno grotlo koje se urušava. Međutim, ovde je zatočenik **Ganca & Danubiusa**, upravnika Ašbota i kajzera Franca Jozefa. Svi oni od njega traže samo jedno: da gradi! Misle da je to lako. Njemu nije. Povrh svega, on je u Trstu ostavio jednu ženu, glumicu koja je mirisala kao njegov san. Nijednom mu se nije javila od tada. Počinje polako da zaboravlja njeno lice. Samo je još miris živ. Zove se Anželika.

Saslušavši ga, psihijatar Renovic mu reče da bi poželjno bilo održati još nekoliko seansi kako bi uspostavio dijagnozu.

Za sada bi mu rekao samo da njegov slučaj nije usamljen. U Vijeni je lečio kćer neke grofice, koju je rat raspametio. Na njenu sreću, ona nije imala tako velike obaveze kao što je građenje brodova. Mora da je strašno biti brodograditelj danas kada su mora puna mina i brodovi tonu u treptaju oka. Pretpostavlja da se u duši gospodina Hajoka pojavila sumnja u smisao građenja: ne vidi više celinu. U ratu je najlakše rušiti, jer je čovekovo oko podešeno da u svemu najpre vidi naprslinu. Čak i on sam u gospodinu Hajoku, kao i u drugima koje sreće, vidi pukotinu. Kod pasa i ljudi psihijatrija tu pojavu zove shizofrenijom. Na kraju bi dodao još i to da se njegova draga pacijentkinja ubila na poseban način. Naime, devojka je umorila sebe jedući neku pastu od pasulja. Učinila je to želeći da hranom nadomesti prazninu u duši: eto, i to se dešava.

Miloš Hajok, nakon posete psihijatru Renovicu, nije imao želje da bilo šta uradi. Čitav dan je preležao u svojoj sobi, budan, ne odazivajući se na kucanje. Predveče su nekoliko puta zaškripala vrata sobe, a onda je unutra ušao nepozvan gost. Brodograditelj se nije micao i poluotvorenih očiju, iskosa, posmatrao je priliku koja je došla do stola i upalila lampu. Tada je ugledao bledeg čoveka sa jednim spuštanim, nepomičnim kapkom. Upravnik Ašbot se slobodno kretao po sobi, čak je seo za sto i pod svetlom lampe počeo da razgleda crteže. Onda je ustao, došao do Hajoka i zagledao mu podočnjake vrteći glavom. Reče da je saznao za njegovu posetu Renovicu, zbog čega je u međuvremenu promenio mišljenje. Na stolu mu je putnička karta *Adrie*, čijim brodom već ujutru može da otputuje. Uskoro bi moglo biti kasno, jer će francuska Prva flota, kako je čuo, blokirati Otrantska vrata. Tu je i novac koji je zaradio. Biće mu dovoljno. On više nema šta da mu kaže osim da mu je žao što se prevario u

proceni brodograditeljevih sposobnosti. *Gancu & Danubiusu* takvi ljudi nisu potrebni.

Odmah pošto je Ašbot izašao iz sobe Miloš Hajok je zaspao nakon toliko vremena. U tom snu uzeo je kartu i novac sa radnog stola, i krenuo napolje. Pred vratima ga je sačekao mali pristan sa jednim vezanim čamcem. Pošto mu se približio, u čamdžiji je prepoznao psihijatra Renovica. Ovaj se osmehnuo, šmrknuvši, i izvezao Miloša Hajoka na more. Oko njih su iz vode izranjale ogromne bodljikave kupole podvodnih mina. Jedna od njih udarila je u pramac, poklopivši pri tom dvojicu putnika čamcem. Miloš Hajok počeo da tone sežući raširenim prstima prema površini na kojoj su se prelamali obrisi Malih kola. U trenutku, brodograditelju se učinilo da je to sazvežđe klizilo po vodi kao barka sa čije palube ga je pozdravljao nasmejani doktor Renovic.

Trgao se iz sna u kome se davio i ustavši ostao da sedi na ivici postelje držeći glavu među dlanovima. Hajokova soba i lice bili su isečeni jednom senkom koju je pravio bakarni abažur lampe. Bila je to jedina stvar koju beše poneo iz kuće Gopčević, napuštajući Trst. Nekada je pripadala njegovoj majci. Brodograditelj ustade i priđe stolu, na kome su u tihom vatri lampe goreli njegovi papiri, svežanj austrougarskih kruna i veliki putnički list sa plavim žigom *Adrie*. Uzevši jedan list papira, Miloš Hajok nacrtao na njemu konture sazvežđa Ursa minor, a onda dvostrukim linijama spoji zvezde i označi ih slovima. Crtež je ličio na kobilicu broda. On docrta poprečna rebra koja su se stanjivala od krme ka pramcu. Potom dodade jarbol, izvlačeći sa dna broda vertikalnu, za koju su stari pomorci verovali da ostavlja brazdu po nevidljivom nebeskom moru.

Upravnik Ašbot je sa nepoverenjem primio Miloša Hajoka posle ponoći, kada mu je ovaj sa rolnom iscertanih planova pod miškom poku-

cao na vrata. Brodograditelj mu je saopštio da prihvata posao, ali pod njegovim uslovima. Pronašao je, reče, da austrougarska flota poseduje sedam topovnjača tipa **Magnet** iz prošlog veka. Svi ti brodovi građeni su na starinski način i ne mogu biti od velike koristi u sukobu sa engleskim i francuskim bojnim brodovima. Zato, ako mu Ministarstvo rata i Vlada to budu dozvolili, on bi od tih brodova napravio najbolji bojni brod austrougarske mornarice. Trebalo bi, znači, po iskrcavanju posada raspoređiti brodove, a potom sve delove, po njegovim planovima, pretopiti u nove. Jedino tako može da sagrađi brod.

Spušteni očni kapak upravnika Ašbota pade još više, tako da se pod njim nazirala samo zastrašujuća beonjača, puna crvenih napuklina. Bilo bi mnogo bolje za njega, reče vrteći glavom, da je oputovao u Ameriku. Trenutno su svi raspoloživi brodovi, bili oni stari ili ne, potrebni ratnoj mornarici i nema pomena o preuzimanju sedam topovnjača. To mu niko, pa čak ni kajzer Jozef neće odobriti. Doktor Renovic je bio u pravu kada mu je rekao da sa Hajokom nešto nije u redu. Zbog toga mu još jednom ponavlja predlog o emigraciji. Amerika možda voli ludake, ali ovde, u Monarhiji, takav predlog bi ozbiljno mogao ugroziti ugled čitavog brodogradilišta.

Nakon tri dana, međutim, iz Ministarstva rata stigla je depeša sa potpisom barona fon Kroatina:

Dobro nam je poznat Vaš brodograditelj gospodin Miloš Hajok. Njegov višegodišnji rad u Arsenalu tršćanskog Lojda na izradi brodova Baron Gauš i Helgoland zapazen je u komandi carske ratne mornarice. Nedavno je predložen za nagradu Admiral Tegethoj zbog doprinosa u modernizaciji ratne flote. Međutim, i pored velikog poverenja koje gospodin Hajok uživa, Ministarstvo rata nije u stanju da odobri predlog brodogradilišta Gane & Danubius o povlačenju sedam topovnjača tipa Magnet iz ratnog dejstva. Takav gest je nedopustiv, čak bi se mogao protumačiti kao oblik subverzije što se u ratnim uslovima kažnjava prekim sudom.

Odmah po prispeću ove depeše, upravnik Ašbot je, trsući se od ljutine, naredio hitno hapšenje brodograditelja Miloša Hajoka po čijem višednevnom nagovaranju

je pristao da uputi zahtev Ministarstvu rata.

Dvojica vojnika su krenula u potragu za Hajokom kojeg su malo potom pronašli u prostranoj crtari. Bez reči krenuše prema njemu. Miloš Hajok se odmače nekoliko koraka unazad, ali ubrzo zastade. Oni ga uhvatiše za ruke i povedoše iz crtare napolje, promičući ispod velikih dizalica put stare kotlarske radionica, koja je u vanrednim uslovima služila kao pritvor. Hodajući između njih, Miloš Hajok se prisećao svog sna u kome se sazvežđe pretvorilo u koštanu rešetku, iza koje se konačno našao.

Pošto u njegovu "čeliju" nije dopiralo dnevno svetlo, Miloš Hajok je ubrzo počeo da gubi pojam o vremenu. Ležao je na vlažnom podu među grumenjem uglja koje je osećao pod prstima. Povremeno je čuo neko tumananje, ali za njim je ponovo dolazila tišina. Brodograditelj je tada nasumično prilazio teškim metalnim vratima i prislanjao glavu uz njih, nastojeći da uhvati minuli bat koraka. Negde iz dubine stare kotlarske radionice dopirao je izobličeni ljudski žagor, ali, vremenom, taj zvuk je prerastao u struganje po metalnim pločama, pa u prigušenu žensku vrisku. Hajok je bio gotovo siguran da halucinira, ali se i dalje upinjao da otkrije poreklo tajanstvene buke. Međutim, umor ga je savladavao. Ležao je nepokretan, gubeći osećaj za zvukove osim za jedan, koji je vremenom nadrastao sve ostale: odozgo, sa garave tavanice, u jednakim vremenskim pauzama, rušile su se teške kapi vode.

Iz obamrlosti ga je prenula škripa metalnih vrata. Snop prljave svetlosti isekao je čelijski mrak i naterao Hajoka da okrene glavu na suprotnu stranu. Pridošlica šmrknu kroz nos i zbunjeno se ustumara. Reče da je s mukom iznudio dozvolu od upravnika Ašbota za ovu posetu. Po glasu, brodograditelj prepoznade doktora Renovica koji je šetao oko njega i već galamio kao na uobičajenoj terapijskoj seansi. Veli mu da je upravnik strašno ljut na njega, ali da to nije najgora vest koju donosi. Nakon prispeća bečke depeše neko je pokrenuo pitanje Hajokovog ungro-slovenskog porekla. Njegova pokojna majka, rođena Gopčević, sada mu je otežavala situaciju u brodogradilištu, a na kraju krajeva i u Monarhiji. Počeli su, kako to u ratu već biva, veliki pogromi u Austro-Ugarskoj. Crni zaštitni odredi čiste neaustrougarski živalj. Hajok bi trebalo da bude srećan što se nalazi u zatvoru. Doktor je čuo da takve kao što je on šuckori teraju da trče duž pru-

ge, prateći ih na dresini, sve dok se nesrećnici ne sruše mrtvi. Potom, njihove leševe ostavljaju u obližnjem polju kao umorne spavače. Takvo kažnjavanje šuckori zovu *spavanjem u dolu*. Međutim, koliko je doktoru poznato Miloš Hajok se boji sna, pa mu ovakve priče verovatno ne prijaju. Na posletku, on nije zbog toga došao. Mnogo je razmišljao o njegovom snu. Sada, pošto je brodograditelj dospao u zatvor, sve mu je postalo jasno. Od upravnika Ašbota je tražio sedam brodova iz ratne flote kako bi od njih sagradio novi brod. Kada bi kruti gospodin Ašbot mogao da shvati veličinu ove ideje, mnoge bi se stvari promenile. Doktor Renovic ga razume. Na spisku ratne flotile je potražio te brodove i ustanovio da svaki od njih nosi po jednu kosmičku metaforu u imenu: *Magnet, Satelit, Trabant, Planet, Blic, Komet, Meteor*. Taj broj je analogan sa brojem zvezda iz kolekcije Ursa minor. Spajanjem materijala sedam brodova, brodograditelj želi da povрати izgubljeni sklad građenja. S druge strane, taj san mu je višestruko značajan za tumačenje ličnosti Mološa Hajoka. Metamorfoze od Malog medveda, preko cveta do koštanog kaveza nisu ništa drugo do proces posve suprotan od kosmičkog praska. U brodograditeljevom snu se nebo sažima u zvezdanu rešetku, koja je simbol prvobitnog jedinstva. Suočenje sa njim prevazilazi granicu strašnog i odatle, veruje psihijatar, potiče njegov strah od snevanja. Ne želi da zvuči kao neki Hermes Trismegistos, ali zakleo bi se da iza broja sedam stoji slika ruže, koju pominju biblijske knjige. A taj cvet ne može da omiriše svako. Na kraju ispada da je sagraditi brod vraški naporan posao, naročito kada čoveku niko ne veruje. Doktor Renovic se značajno nakašlja i dodade da mu trenutno u čitavom Habzburškom carstvu veruje samo on, ali da to neće potrajati zadugo.

Miloš Hajok nije znao koliko je vremena prošlo od trenutka njegovog hapšenja, kada su u njegovu ćeliju hrupila dvojica stražara i izvukla ga napolje. Dok je ležao na platou ispred kotlarske radionice, još uvek nepriviknut na svetlo dana, brodograditelj Hajok je osećao samo slapove hladne vode koju su izlivali na njega. Ne mogavši da ga potpuno osveste, na posletku ga onako omamljenog odvuče nekud. Miloš Hajok je već pomišljao kako će se uskoro pretvoriti u spavača u dolu, sa opuštenim rukama i crnim dlanovima okrenutim prema nebu.

Brodograditelj, međutim, nije mogao znati da su za vreme njegovog boravka u zatvoru stigle još dve bečke depeše, jedna iz Ministarstva rata a druga sa dvora.

Baron fon Korbatin je u prvoj izveštavao o svojoj predstojećoj audijenciji kod Njegovog Veličanstva kajzera Franca Josefa I kada će, uprkos svemu, pokušati da izmoli dozvolu za građenje drednota u *Gancu & Danubiusu* pod neobičnim uslovima. Već u drugoj depeši, od koje se upravnik Ašbot ozbiljno pribojavao, sam kajzer Franc Jozef je pozdravljao zahtev ugarskog brodogradilišta, koji se nastavljao na najbolju tradiciju unapređivanja carske ratne mornarice. Zbog toga je odobrio razoružanje i raspremanje sedam starih topovnjača klase *Magnet*, sa kojima, zaista, nije bilo nade u osvajanje svet-skog mora.

Upravnik Ašbot nijednom rečju nije pomenuo hapšenje kada se ponovo sreo sa brodograditeljem Milošem Hajokom. Razgovarajući kao da se ništa nije desilo, dodelio je Hajoku novog asistenta brodogradnje, mladog Petera Čabu, zatim poslovođu i grupu majstora. *Ganc & Danubius* mu, reče, sada stoji na raspolaganju. Ima njegovo puno poverenje, čak mu dozvoljava izlazak u grad, gde se velika buka podigla oko nekog kinematografa iz Trsta. Možda bi ga to zanimalo? Miloš Hajok ga je zburnjeno pogledao i ne prozborivši ni reči krenuo iz njegovog ureda put lučke kapije, na kojoj ga dočeka straža. Pošto su izvršili rutinski pretres i proveru dokumenata, teška srca pustiše ga u grad.

Išao je prema gradu, kada mu u susret najpre izadoše veliki plakati, koji su krupnim slovima oglašavali gostovanje putujućeg bioskopa *Gigante* iz Trsta. Miloš Hajok je, prišavši jednom plakatu, pročitao upravo ono čega se pribojavao još u brodogradilištu. Objavljeno je da će Riječani konačno imati priliku da vide slavnu tršćansku glumicu Anželiku Militi na filmu. Pisalo je:

Upozorujemo na činematografsku snimku

ANŽELIKE MILITI

Umorstvo prvi put snimljeno činematografski po

ČINEMATOGRAFU SALVATORA SPINE

Snimljeno na vlastiti trošak od preko K 1100.

Snimka je vanredno uspjela sa strane slikovitosti, te se sopstvenim očima u svakom pojedinom djelu može vidjeti ubojstvo pjevačice LISJENE FABRI iz Trsta!

Na posletku, putujući bioskop *Gigante* je najavljavao sledeće filmove: *Djeca koja igraju pre-skoka*, *Djevojčice koje gaze po plitkoj vodi*, *Jahač i konj koji se propinje*, *Ulazak voza u želzničku stanicu* i *Baštenska scena jednog humora*. U zaglavlju plakata, nešto sitnijim slovima bila je ispisana molba posetiocima bioskopa da natpise koje budu videli u filmu obavezno čitaju u sebi.

Miloša Hajoka najpre obuze želja da vidi Anželiku, ali nju je ubrzo zamenilo razočaranje, jer tamo ga je čekao samo film, niz Anželikinih slika i ništa više. Krenuo je dalje prisećajući se njenih poslednjih reči sa kojima je napuštao Trst u aprilu devetsto dvanaeste: *da u Trstu srešćemo se opet*. Da u filmu srešćemo se opet, mislio je Hajok. U Trstu koji liči na sve gradove sveta. Sa Lisjenom Fabri koju su ubili mučki i ostavili je na ulici. Čitao je o tome u novinama, ali nije znao da su snimili film. Sa Anželikom Militi koja liči na Lisjenu Fabri, ali nije ona. Sa vaskrsлом Lisjenom, radnicom, pevačicom koja se mnogima zamerila i naposletku stradala, bila pokopana u grobnici zajedničkoj za umetnike i bednike. A onda ju je Spina blaženi vaskrsao u jednom kadru. Možda će i njega jednog dana, kada bude došao na red.

Brodograditelj shvati da ne želi ponovni susret sa Trstom, pa nasumice skrenu u neku ulicu samo da bi pobegao što dalje od putokaza ka činematografu.

Veče je dolazilo iz mraka napuštenih obalskih kuća sa gustim, uljanim mirisom luke. On je koraćao gotovo omamljen kao jedne aprilske noći u Trstu. Samo po tom osećanju izgubljenosti, mislio je Miloš Hajok, gradovi liče jedni na druge. Nešto slično mora da je osetio i onaj emigrant sa žirado šeširom kojeg je upoznao u bioskopu *Gigante*. Imao je pravo.

Pod svetlom kandelabra, na kraju ulice, on ugleda neku ženu ramenima oslonjenu na zid kuće čija fasada beše ispućala kao posle zemljotresa. Još izdaleka, ona mu reče da je ulica, kojom se uputio, slepa. Zar to nije video? On je treći koji je danas zalutao. Je li to rat ljudima ispio pamet? Šta li? Koraknuvši prema Milošu Hajoku, ona tobože stade da doteruje frizuru, a potom ga uhvati za mišicu. Neka se ne boji, reče, zna ona mesto gde će im biti sasvim dobro. Samo jedno ga moli: da ne pomisli nešto ružno o njoj. Iako presreće ljude, ona nije lopov. Zove se Eška, ima trideset šest godina i zarađuje kako je Gospod naložio ljudima, u znoju lica svog. Međutim, otako je počeo rat niko je više ne posećuje. Ljudi gube želju za ženskim telom. Kako je to strašno. Da li je razmišljao o tome? Nije? I on je, znači, jedan od tih. Ona mora da preživi, a nema nameru da čeka dolazak nečije vojske u Rijeku da bi zaradila. Zbog toga presreće ljude u ovoj ulici. A on je valjda neki gospodin, vidi mu to po odelu. Zaklela bi se da je inženjer, samo oni umeju tako da se nose. Nekako otmeno.

Pošto izadoše iz slepe ulice, Eška ga povede jednom uzvišicom. Miloš Hajok je preko ramena, osvrćući se povremeno, mogao da vidi kako se dole, pod njima, otvara riječki zaliv. U daljini se naziralo brodogradilište *Ganc & Danubius* iza visoke zaključane kapije sa pojačanom stražom. Brodograditelj pomisli kako se više nikada neće vratiti nazad.

Napokon, oni se nadoše na starom riječkom groblju. Miris tople grobljanske zemlje slabio mu je korak, zbog čega zastade, osvrnu se oko sebe i kada vide kako se beličaste nadgrobne ploče blago razmiču u mraku pod pritiskom mrtvačkog daha, rado krenu za ženom.

Eška se smejala zbog nečega, stišćući ga za mišicu. Samo neka pripazi, reče mu, groblje je puno rupa u kojima bi mogla da mu se zaglavi noga. Jednom njenom, hm, poznaniku desilo se ne-

što slično pa je na groblju sačekao jutro. Neka je sledi, jer ona ne želi to da uradi bilo gde već na određenom grobu. Onda se zaustavi i pokaza rukom ispred sebe. Ne čekajući ni trenutka, Eška je počela brzo da se svlači odlazeći odelo na okrnjeni spomenik. U mraku, njena put se belasala poput kame- ne ploče. Reče da ona to uvek radi ovde. Naravno, leti. U ku- ci ne može zbog deteta. A to što ona zove kućom - zapravo je jedna soba. U njoj ima uzan krevet podglavljen ciglama, sto izgrebane table, ulubljenu lavandinu, ormar bez jednog krila i načeto ogledalo. Pred njim je doterala svoju frizuru. Dopada mu se? Ne! Zašto je tako mlitav? Smeta mu groblje? Pa šta je onda? Ah, ona voli takve muškarce, koji pred rat ose- te prvi put besmisao, kojeg se žene celog života boje. Zbog toga ona to radi na groblju. Tu, pod njima je grob njenog mu- ža... Neka ga to ne brine. Zna on sve. Bio je pomorac, po sve- tu je plovio. Nestao je sa nekim brodom aprila devetsto dva- naeste. Ovaj spomenik sama mu je podigla. Deteta radi. Bio je lud. Pijanac najgore vrste. Često ju je tukao. Još ima ožilj- ke na bedrima. Uvek se vraćao noću, u nedoba. Njegova smrt joj je dobrodošla. Celog života je samo čekala. I sada čeka ne- što. Ali to nešto nikako da dođe.

Opušten i nag, Miloš Hajok je sa nadgrobnje ploče posmatrao nebo, koje je nad Rijekom drhtalo u nekoj neprirodnoj noćnoj svetlosti. Onda je u mraku potražio Ešku čiji je glas jednolič- no tekao njegovim mislima. Žena beše već ustala i oblačila se, nagnuta pored groba. Na brodograditeljevom licu zatitra osmeh kada mu se u trenutku, na njenoj širokoj glatkoj zad- njici, ukaza odraz nebeskog sazvežđa. Ubrzo, preko njega pa- de Eškina suknja.

Brod ludaka 1991.

§14 Dok ležim zgrčen na svom krevetu bez madraca, osećam se udobno, kao retko ko na ovom brodu. Da mi nije knjige go- spodina Džozefa Konrada pod glavom, verovatno bih već po- čeo da zaboravljam razlog svog dolaska na brod. Sve češće mislim na gospođu Lenku Protić i njenog sina čiji sam mornarski nadimak saznao odmah po dolasku iz grada. Često ga srećem ali još uvek ništa ne mogu da mu kažem. Tajna je još jedno mornarsko pravilo, ona drži kao kotva, bez nje čovek

postaje prazna mešina. Onaj ko ne može da je sačuva, počinje da razgovara sa zidovima. Jednoga dana, neko će možda pro- naći moje crteže: Sretka sa kozjim ušima, Lenku Protić sa ve- likim grudima, zastavnika Leona bez očiju. Mornari govore nepoznatim jezikom, koji mi se neprestano plazi sa zidova. Du- gačak je i račvast na kraju, obično predstavljen u nepristoj- nom aktu lizanja ženske zadnjice na kojoj je istetovirana ru- ža. Čini se da je mornarska civilizacija pridavala veliku moć je- ziku, rekao bi moj drug Sretko. Zbog toga je na crtežima mu- ški ud vrlo često zamenjivan ukrućenom dugačkom jezičinom. Jedna od najtežih brodskih kazni, pored provlačenja morna- ra ispod kobilice broda, bilo je sečenje jezika. Takav čovek se više nije smatrao muškarcem, već gnjidom. Sve to saznam od Fedora, kuvara i potomka ruskih emigranata. Njegovi pre- ci bili su baltički pomorci u carskoj Rusiji. Ono što ni kuvar ne zna pronalazim na crtežima. Danas sam otkrio simbol za- borava: to je brodsko vitlo – **argan**, ispravio bi me **kapo od makine** - sa umršenim konopom, znak kidanja svih veza sa obalom, sa prošlim životom. Ovde važe drukčiji zakoni. Usko- ro moram kod zastavnika Leona. Počinjem da uživam u nje- govov igri uhođenja. Već sam mu ispričao sve što znam o Fe- doru. Ne verujem da sam počinio nešto loše. Neko, valjda, mo- ra da vodi brigu o nama, dole. Zastavnik Leon je zadovoljan mojim izveštajem. Silno se obradovao kada sam mu rekao da je naš kuvar oženjen. Trebaju mu podaci i o drugim članovi- ma posade, pa čak i o meni. Sve sam mu ispričao. Saslušavši me, zastavnik je rekao da bi mog oca, ipak, trebalo malo pro- veriti. Komandant je, veli, vrlo zadovoljan mnome, a o gospo- di Protić i našem signalisti moraće još malo da razmisli.

§15 Feri Ač je počeo čudno da se ponaša. Čitave sate pro- vodi na krmenom vitlu, buljeći u more. To mi je u poverenju rekao Sretko koji ga je video prethodne večeri na krmi. Kaže da je Mađar poludeo; razgovara sam sa sobom. Podstaknut tom pričom, uspuzao sam se na jarbolski krst, odakle sam video Ferija Ača kako sedi sagnute glave. Najednom se tr- gao i ustavši naglo pružio ruke ka moru. Dozivao je nekog. Uplašio sam se da ne padne u vodu, međutim on bi se, došav- ši do ivice palube, ukipio. Kada sam to saopštio Leonu, prilič- no se oneraspoložio. Imaćemo, veli, dosta muka sa Ferijem. Treba ga urazumiti. Ne postoje nevidljive stvari, to je protiv-

prirodno, fizika se ne slaže s tim da čovek može da ih vidi golim okom. Zato treba čvrsto s njim, zna se i kako. Sutradan uveče, sa Malim Berišom u pratnji, zastavnik se prišunjavao krmu i ostao da čeka u čamcu za spasavanje. Ubrzo se pojavio Feri Ač, zauzevši svoje uobičajeno mesto. Dugo se ništa nije događalo i zastavnik je već hteo da ode, kad ga mornarev zbrkani govor zaustavi. Ne videvši Fedora u vratima kuhinje, zastavnik Leon izađe iz čamca i približi se Feriju Aču. Ovaj beše prišao ivici krmene palube. Mesečarski je pružao ruke prema noćnom moru, izgovarajući nežno, gotovo tepajući, nešto na mađarskom. Zastavnik Leon se upinjao da vidi preko njegovog ramena, ali budući niži rastom, morao je još da priđe. Na kraju se našao tik iza opsednutog mornara. Podigao se na prste, zagledao u mirnu noć nad vodom i otvorivši usta, kao da se sprema na veliki zalogaj, vrisnuo, izvrvnuvši se na leđa. Prvi mu je pritekao Beriša, a za njim i Fedor, te su ga onako onesveslog odveli u kabinu. Mornar Feri Ač, za to vreme, nije osetio ništa, niti je sutradan, kada mu je Sretko objašnjavao, poverovao u minuli događaj.

516 Sedeo sam dugo kraj zastavnikove postelje, nudeći ga Fedorovim čajem. Leon me je nekim nepoznatim grlenim glasom molio da najpre sam kušam. Činio sam to rado. Otpivši gutljaj, on bi ponovo uranjao u jastuk iz kojeg bi virio samo kukasti vrh njegovog nosa. "Bio si u pravu", kazao je s naporom, "onaj Mađar, uveren sam, nešto vidi." Zastavnik je disao duboko, neujednačenim ritmom. "Jebi ga, i to sve, nikada nisam verovao da će me ovako nešto snaći. A taj Mađar ako nije mađioničar, onda mora da je "omađijan", kad već moram da izgovorim tu mrsku reč. Kažem ti, uhvatio sam ga na delu. Isprva se ništa nije videlo. Tmuša i voda — a šta bi drugo? Dobro, ponekad bi čovek, ako se zagleda, mogao da vidi i veliku mrlju od ispuštene fekalije na površini mora. I to je, da kažem, normalno, ali ovo... Prišao sam mu s leđa i podigao se na prste. Feri Ač je počeo da bulazni na mađarskom, a onda se nad vodom nešto pomaklo. Nešto kao dugačka zavesa. Ne, pre će biti deo neke odeće. Onda se pojavila ona: visoka senka, nalik ženi sa puštenom kosom, nad vodom. Mirovala je sve dok preko mornarevog ramena nije spazila mene. Sledio sam se. Strašan prizor, grozna halucinaција od koje više ne mogu da zaspim. Muči me kao bolest. A

znaš li šta je još strašnije - mislim da povremeno čujem njen glas kako me zove po imenu: *Le-o-ne! Le-o-ne!*"

517 Pred hotelom *Pine*, napola zaklonjena stablom, čekala me je gospođa Lenka Protić. Video sam je, dolazeći iz pravca lučke kapetanije, kad god bi večernji snop svetla sa crvenog svetionika iscrtao krug preko zaliva i visokih kuća na obali. Blesnuo bi tada i njen profil, ali već u sledećem krugu pojavio bi se na drugom mestu. Koračao sam trudeći se da je ne izgubim iz vida. Pomislih kako sa njom nešto zaista nije u redu. Prišavši mi s leđa, ona me na posletku uhvati za ramena. Kroz mornarsku bluzu osetih hladnoću njenih ruku. "Ne volite da se igrate?" pita iznenađujuće veselim tonom, "zar vas niko nije naučio igri *vidljivih i nevidljivih* kada ste bili mali. Moj sin ju je voleo." Njeno se lice pri tom ponovo uozbilji. "Ne brinite, vaš sin je dobro. Otkrio sam ko je on, ali još uvek nisam razgovarao s njim. Vrebam pogodniji trenutak." "Mislím da nema potrebe da kažem koliko sam vam zahvalna. Da nije vas, ne znam kako bih sve to sama rešila. Možda, možda bih učinila nešto pogrešno zbog čega bi se moj budući muž strašno naljutio. On ume da bude nervozan." "Smirite se. Možemo da prošetamo," predložih. Vidim da ona nerado pristaje na to. Našetala se, kaže mi, ovih dana, sama. Dobro je upoznala T., i sada bi najradije boravila na groblju. "Tamo je tako mirno i zemlja opojno miriše." "Ne volim groblja, ali možemo odšetati do crkve." Umorna je, kaže, ne ide joj se nikud, samo bi razgovarala sa mnom. To joj prija večeras. Sutra odlazi iz T., već je platila račun u hotelu i spakovala stvari. Na posletku, reče, mogli bismo kod nje, iznajmila je sobu s pogledom. "Ali vas jedno molim, udite posle mene i tražite sobu 317. Čekaću vas." Htedoh da kažem kako to i nije najbolje rešenje, ali ona me ostavi na pola reči. Kada sam pokucao na njena vrata čuo sam prigušen glas iznutra. Sudeći po šumu vode, bila je pod tušem. Malo potom, pojavila se preda mnom ogrnuta crnim bade-mantilom. "Kupatilo je slobodno", reče pružajući mi peškir. "Ne bih da se tuširam." Ona me prostrelí pogledom: "Kako meni možeš da protivurečiš? Meni? Odmah da si otišao na tuširanje, zar hoćeš da zaradiš neku bolest!" Njena tamna silueta se ustremi na mene i ja shvatih da gospođa Protić više ne vlada sobom. Prihvatih peškir i bez reči uđoh u kupatilo. Pošto sam ušao u kudu i od-

vrnuo vodu, vrata se malo odškrinuše: u njima sam video žensko oko udvostručeno staklom naočara. Tražeći rukom namsumično sapun, pomišljam kako od detinjstva to nisam činio pod tuđom prismotrom, a sada, evo, za kratko vreme već drugi put. "Požuri", dobacuje mi gospođa Protić, "ne misliš valjda cele noći da se tuširaš." "Odmah ću", kažem zaka-račivši na vlažne pločice, međutim moja noga kliznu dalje i ja se sruših u kadu. Gospođa Protić vrisnu i potrča prema meni. Pomažući mi da se uspravim, govori kako je znala da će mi se tako nešto desiti. Oduvek sam bio trapav, zaključuje prekrivajući mi glavu peškirom. Briše mi kosu kratkim trzajima ruku. Pri tom, ispod nemirne ivice peškira, na momente vidim hladnu belinu njenih nogu. Shvatam da joj se kaiš na bade mantilu odvezao. Ujednačeni pokreti njenih ruku lagano me omamljuju, usporavajući mi misli. Izvodi me zatim iz kupatila i polaže na krevet. Voda još uvek klizi sa moga tela. Vlaži postelju. Pokušavam da nađem pogledom gospođu Protić. Nisam siguran više ko je ona. Njeno telo zaista nije izgubilo svežinu, ali ruke su joj i dalje hladne. Smeje se pošto joj to kažem, paleći stonu lampu iznad kreveta. Želi da je dobro vidim i zapamtim, a onda svojim dugačkim jezikom počinje da klizi po mojim grudima. Vrti glavom dok se poput zmije zavlači ispod mene. Zgrabivši me za kosu, snažo me priljubi među svoje otvrdnule grudi, povlačeći me na dole. Osećam kako se smanjujem, grčeći se na njenom uzgibanom stomaku. Kao toliko puta do sad, ponovo ležim na levom boku, sa rukama na grudima i nogama savijenim u kolenima. Ču-

jem jasno kako potmulo sikće njena utroba. Pošto otvorim jedno oko, na sredokraći od mog lica do prvih crnih kovrdža, vidim trag carskog ožiljka. Onda se jedna tanka crvena žila, dugo zadržavana, pruži iz mog nosa, potonuvši u razočaranu gospođu Protić.

S18 "Komandant te zove!" drmusa me Sretko, "Požuri!" Još uvek sam pospan i dugo ostajem da sedim na ivici ležaja. Pitam se šta mi se to dogodilo, ali već vidim Sretka koji se vraća po mene. Penjemo se zajedno uz stepenište. Na palubi stoji Sigi i Toma Šalaš, pričaju o zastavnikovoj zgodi. Signalista me čudno posmatra. Sa tom mišlju stupam pred komandanta broda Petra Skakuna, koji me iznenadi svojom pojavom. U okračalom civilnom odelu, preda mnom stoji gologlavi starac čije ruke, krupnih modrih vena, vire iz pohabanih manžeta sakoa krojenog po modi ranih pedesetih godina. Videvši moje iznenađenje, valjda, on pokuša da se osmehne. "Eto," veli otegnutim glasom, "jutros se razbila." "Šta se razbilo?" zbuni me izraz njegovog lica. "Pa tegla, zar vam nisam pričao?" "Ah, to. Tegla vašeg oca, ali kako to odjednom?" "Eh, kako, smisao priče je baš u tome: niko ne zna kada će se njegova tegla razbiti. Ja sam samo slutio, mornaru." "Kako se to dogodilo?" pitam. "Noćas su," kaže, "došli po mene iz komande. Dvojica mladih oficira. Moram priznati, bili su uljudni. Krenuo sam sa njima i tamo, u komandi, postalo mi je jasno." "Da se razbila," dodajem. "Da ju je neko gurnuo pre vremena, mornaru," povisi on glas. "Kako - ne razumem, gospodine komandante?" "Nisam ja više ničiji komandant. Od jutros sam ponovo

samo građanin Skakun. Gotovo je sa vojskom. Skinuo sam, kao što vidiš, zmijski svlak. Vojska me je od roditelja odvojila, od brata. Ja drugi život, osim brodskog, gotovo da nisam imao. Nikome više nisam potreban. Matorog Skakuna napo-lje, on više nije dorastao zadatku. Došla su nova vremena. Kad je tako - u redu!" Građanin Petar Skakun u zanosu izgubi ravnotežu i gotovo pade na krevet. "Nikome više nisam potreban. A služio je Skakun na sedam brodova. Ovaj mi je poslednji. Dobro sam i dovde dogurao. Mnoge moje drugove su davno penzionisali. Ja sam, valjda, jedini pretekao iz moje klase. Ali, eto, nekome nije bilo po volji pa me je na vreme poslao u mirovinu." "Zar mislite da je neko imao nešto protiv vas?" "Ih, neko? Mnogi. Znali su oni šta treba da došapnu i gde. U vojsci, ti šaptači, uvek najdalje doguraju." Skakunov vlažni pogled me podseti na razgovor sa Leonom. "Mislim da ste bar na ovom brodu imali podršku oficira." Skakun podsmešljivo odmahnu: "Posade nikada nisu imale milosti prema slabim zapovednicima - staro je to pravilo. Što se moje posade tiče, vrlo dobro znam odakle je duvao vetar, ali raspored snaga bio je nepovoljan, mornaru. Ova bitka je unapred izgubljena. Skakun je odavno sam", reče izvlačeći mali kofer ispod kreveta. "Zastavnik Leon vam je pomagao, koliko mi je poznato." Petar Skakun se štrečnu. "Taj zastavnik, koji je pre šest meseci došao na moj brod, radio je u službi bezbednosti, mornaru. Takvim ljudima, upamti, nikada ne treba verovati. Tog istog zastavnika je nekada, na majskoj paradi, odlikovao Broz, lično, za zasluge u JRM. Staro je to đubre." Građanin Ska-

kun ustade, popravi odelo i uzevši kofer krenu ka vratima. Za njim je iz ulaštenog braon odela ostajao miris naftalina kojim je odisala cela Skakunova priča. Pritisnuvši kvaku, okrenu se prema meni: "Zaboravio sam da ti kažem. Pospremi kamaru za mnom." Onda pogleda još jednom oko sebe i uzdahnuvši izađe u hodnik. Ne čekajući ni trenutka, ja se preko komandnog mosta uputih na gornju palubu, odakle sam želeo da posmatram komandan-tov silazak sa broda. Poručnik Janko Baltić beše izašao na krmu, gde je mašuci rukama objašanjavao nešto okupljenim mornarima. Kada Petar Skakun stupi na palubu, poručnik se zbuni civilnom pojavom čoveka sa kojim je proveo tolike godine. Sada mu je u trenutku ostario. Verovatno je prvi put primetio celu na njegovom temenu, koja bi povremeno bljesnula na suncu. Kada stari Skakun zastade na putu ka stepeništu, poručnik se trže iz misli, hitro prinese ruku beretki i komandova pozdrav. Mornari se ukipiše u mestu gde su se našli i svi do jednoga pozdraviše bivšeg komandanta, sada čoveka u smešnoj odeći koji se zaklati kao pogođen njihovim iznenadnim gestom. Skakunova ramena uzdrhtaše i kofer mu ispade iz ruke. Poručnik Baltić pogledom pro-nađe Malog Berišu, koji se začas nađe uz Skakuna i podižući kofer – celu vojničku imovinu – sitnim koracima krenu za njim. Metalne stepenice zaškripaše pod korakom Petra Skakuna. Stupivši na molo, on se okrenu prema brodu i meni se učini kako ga tim pogledom podiže iz vode i ponese sa sobom. Otuda, iz pravca *Volge*, ogласi se sobačka, potrča prema DBM-u i zaustavivši se pred sizom onjuši vazduh, a onda se naglo okrenu prema luci i pojuri za prilikama koje su odmicale. Mornari su još uvek stajali u položaju mirno kada se građanin Skakun i mornar Beriša dadoše u beg. Samo nekoliko trenutaka kasnije, krupnim ko-

racima, sa *Volge* strča jedan Rus i pojuri za psom: bio je to Vsevold iz Arhangelska.

§19 Pred zborom na krmu desno, zastavnik se šetao sa rukama na stražnjici govoreći kako smo sada ostali bez komandanta. "Tako je", veli zastavnik Leon, "odlučeno u komandi. Petar Skakun je pokazao veliku neodgovornost u komandovanju posadom. Zapostavio je stvari koje se u vojsci ne praštaju nikome. Mi moramo da budemo na visini svog zadatka. Moramo! Moje kolege oficiri to dobro znaju." Želi da nam kaže kako ćemo neko vreme biti bez glavnog zapovednika. On se istovremeno nada da će posada i pored neočekivanih događaja na brodu uspeti da održi osnovni red. Pri tom pogleda u poručnika Baltića, a potom u rošavo lice Frana Čavla. "Našim mornarima je potrebna disciplina," naglasi zastavnik Leon. Kapo od makine se nakašlja, rekavši kako mu je ža' zbog odlaska barbe, ali da on više nije umio razlučiti ljude nahvao od ljudi nazbilj. Čini mu se da su ovi prvi prevagnuli, te stoga sluti neko božje vrime. Silaskom barbe Skakuna brod je osta' bez desne gvardije, te se more pojačati liva, ofičalska gvardija. Njemu, a viruje i cilom ekipažu, potreban je stožernik: čovik nazbilj! Na to se Sretko nasmeja. Kapo se brecnu, ošinuivši ga pogledom. "Eto", kaže, "mornari šetaju ka' lude po kuverti."

§20 Feri Ač neočekivano pristade da pode sa mnom u zastavnikovu kabinu. Tamo nas je, za malim stolom pored plakara, čekao Leon gnječeći cigaretu iz koje je po politiranoj ploči padao fini duvanski prah. Ustade bez reči, pokazujući rukom Feriju Aču da pristupi. Mornar se zbuni, ali ga ja krišom gurnuh u leđa, te on se de za sto. "Znaš li ti da si me mnogo uplašio?" pita zastavnik stojeći ispred ogleдалa. "Izvinjavam se, gospodine zastavniče, ali ja nisam znao

da vi ..." "Uplašio si me", prekide ga zastavnik Leon zureći u ogledalo nad lavandinom, "svojim zdravstvenim stanjem, razumeš? Zabrinut sam za tebe. Evo, kormilar može da potvrdi moje strahovanje. On zna da ja brinem o svakom članu posade, a naročito o onima kojima je pomoć stvarno potrebna." Feri Ač obori svoju riđu glavu. Potom se iznenada trže, pogleda najpre u mene kao da traži neki znak, a onda se obrati zastavniku. "Ja ... više ne mogu da izdržim na ovom brodu", reče, "Nemojte me pogrešno razumeti, gospodine zastavniče, ja odlično podnosim more i vodu uopšte. U civilstvu sam se bavio veslanjem. Odrastao sam na Dunavu, ali ovde više ne mogu." Zastavnik Leon se okrenu prema nama i sa velikim razumevanjem dotače rame Ferija Ača. "Samo polako. Ispričaj mi šta ti to ne odgovara na DBM-u." Mađar se zagleda u zastavnikovu maljavu ruku na svom ramenu. "Sve ću vam priznati," reče, "jedino se bojim da me ne proglasite ludim." Leon prinese ostatak cigarete nosu i duboko udahnuvši, sklopi oči: "Pričaj, samo pričaj." "Elem", započe Feri Ač, "već sam vam rekao da sam bio član veslačkog kluba *Panonija*. Tu je sve počelo. Mislim, započelo je moje druženje sa ćerkom našeg trenera, starog Eržija. On nas je do podneva podučavao veslanju, a već popodne, bio je trešten pijan, beskoristan. Njegova ćerka nas je ispraćala sa daščanog keja odakle je stari Erži pre podne posmatrao veslače, vičući na sav glas. Jednog dana sam ostao nešto duže da bih pomogao treneru oko spremanja klupskog skladišta, ali on je ubrzo zaspao na dušecima. Tada me je njegova ćerka pozvala da je izvezem na reku. Sedeći na pramcu, držala je ruku u vodi. "Mach auf! Mach auf!" trgla bi se iznenada, pokazujući na jato čaplji koje je padalo u ševar. Zamolila me je da veslam u tom pravcu. Kljun čamca se ubrzo zario u obalsku trsku, dok se ševarom prolomio

ptičji prhut. Devojka se ljutnula zbog moje trapavosti, a onda je izašla iz čamca, zagazivši u vodu do pasa. Izvlačeći čamac iz trske, nisam ni primetio koliko je odmakla. Našao sam je kasnije na obali, u visokoj oštroj travi. Sedela je u gaćicama, krijući svoje krupne dojke raširenim dlanovima. Pantalone beše prebacila preko jedne grane. Spustio sam se pored nje, trudeći se da je ne gledam. Onda sam skinuo pantalone i okačio ih pored njenih. Ona se nasmejala i pomilovala me po stomaku. Bilo je to dovoljno: nešto je puklo u meni, izlivši se ubrzo napolje, praveći veliki vlažni cvet na mojim nebreklim gaćama. Na posletku, utonusmo u travu. Zujali su insekti oko nas. Povremeno bih viđao ogromne komarce na njenoj zadnjici. Kad god bih prignječio nekog od njih, na njenoj koži je ostajala crvena fleka. Tako je počelo, a onda se nastavilo mesecima, svakog popodneva, nakon vežbanja, dok je stari Erži spavao u skladištu *Panonije*. Kada je došlo vreme da krenem u vojsku, ona me je molila da je ne ostavljam. Predlagala mi je da zajedno pobegnemo u Mađarsku ili Rumuniju i ostatak života provedemo na reci. Nastupili su dani teških iskušenja za mene. U jednom trenutku sam pristao na njene uslove. Počeo sam da se spremam za beg preko granice, međutim, jednog popodneva, stari Erži je ustao iz mrtvila svog pijanstva, zatekavši nas gole u svojoj šajci. Nju je oterao kući, a mene je onako nagog odvekao u skladište. Bacivši moju odeću, posadio me je na metalnu stolicu i vezao tankim konopcem. Izvukao je odnekud vrećicu sa peskom i privezavši je za moj ud, koji sam sve vreme pokušavao da sakrijem između nogu, pustio je da visi. Stari Erži se nasmejao pošto je video kako drhtim od bola i slabosti. Rekao je da se neke stvari u životu večno vraćaju. Tako je njega, davno, za njegovih mladih dana, uhvatio otac jedne devojke sa kojom se sastajao. Očitao mu

je dobru lekciju, a on mesecima potom nije mogao da pristupi ženama, čak nije smeo ni da pomisli na njih. Tako će se dogoditi i sa mnom, rekao je natežući rakiju iz politrenjaka. A to sa njegovom ćerkom i sa mnom pratio je on već duže vreme. Čekao je samo pravi čas i evo: on je došao! Saznavši da smo rešili da pobegnemo morao je da preduzme nešto. Onda se dosetio dobrog starog nauka da se neke stvari vraćaju večno, pa me je uhvatio i vezao. Trpeći strašan bol na stolici, podsetio sam ga na njegovu mladost. On me je naučio veslanju, ali ja sam mu obeščastio ćerku. Mogao bi da me tuži – što neće – jer ona je još uvek dete. Naredio mi je da se što pre spakujem i odem u vojsku i da se više nikada ne sretnem sa njom. Poslaće je on već rođacima u Sremske Karlovce - civilizovani svet. Onda mi je odvezao ruke i oborio zajedno sa stolicom na zemlju. Elem, tu počinju moja velika iskušenja. Dovukavši se nekako do kuće, pao sam u krevet. Jedino mi je majka povremeno menjala obloge na oteklim mošnjama. Očekivao sam da će me ona ipak posetiti, međutim bila su to uluda nadanja. Setila me se vojna policija, jer sam uveliko prekoračio rok za odlazak u vojsku. Roditelji su me pravdali iznenadnom bolešću, ali su momci sa belim opasačima bili neumoljivi. Otkrili su me, znalački zagledali i naterali da ustanem. Hodao sam poluraskoračen do njihovog vozila. Strpali su me na zadnje sedište i odvezli. Pošto sam prošao rutinski pregled, koji je posvedočio moje zdravlje, deportovan sam u mornaricu. Promenio sam nekoliko brodova pre nego što sam dospao na DBM, a zatim, pet meseci od rastanka, dobih pismo od starog Eržija. Ćerka mu se utopila. Našao ju je na drugoj obali Dunava, belu i naduvenu. Bio je to dokaz, pisao je Erži, da se isto uvek vraća. Starčeve reči behu crne od žalosti. Zaneleo sam. A onda, jedne noći dok sam stražario, došla mi je prvi put. Sjajna od lepote, više plava nego što je bila, gotovo prozračna, lebdela je nad vodom. Znam, reći ćete da sam halucinirao, ali nakon toga više nisam mogao da se smirim. Svake noći, kada bih se našao na palubi, pojavljivala bi se i ona. U početku nije govorila ništa, ali ubrzo se oglašila, pozivajući me da je gledam. Tada bi otkrivala svoje grudi izizivajući strahoviti bol u mojim mošnicama. Videvši me kako se grčim, počela bi da se kikoće kao nekad na dunavskoj obali. Potom je proredila svoje noćne posete. Iako sam je čekao, nije se pojavljivala. Dolazila bi samo kad njojzi gove.”

S21 Saznavši od Fedora da Toma okuplja mornare na gornjoj palubi, pod jarbolom, popeo sam se na desno krilo mosta odakle sam prisluškiavao njihov razgovor. Prepoznao sam Tomin glas. Optuživao je zastavnika za izdaju i prevremeno Skakunovo umirovljenje. Sretko se nasmejao, iznevši potom kako ne veruje da je zastavnik Leon, čovek sa jednom nogom u penziji a drugom u grobu, sposoban za tako nešto. Pre će biti da je prste umešao naš kapo od makine koji zna ko je nazbilj a ko nahvao. Tašitana se brecnu; reče da je sve to možda uradio poručnik Janko Baltić, legitimni zamenik komandanta broda. Toma poreče tu pretpostavku, iznevši na videle činjenice koje su poručnika Baltića predstavljale kao pijanca, otpadnika i neodgovornog čoveka. Naime, poručnik se nije treznio poslednjih dana. Iz kafea "Sirena" su ga svakog jutra izvlačile dve kurve, sa kojima je ubijao vreme. Kupovale su mu jogurt i odvlačile u svoju jazbinu. "Nikome više ne treba verovati", reče Toma, "jer svako se može pokazati kao izdajnik." Njegove reči me oteraše sa krila mosta. Povukao sam se u kormilarnicu, a potom nečujno kliznuh do zastavnikove kabine. Ovaj otvori vrata pre nego što dotakoh bravu. "Šta si saznao?" upita. "Ništa," reko, "Mornari su uplašeni. Govore o izdaji." "Je li Toma bio gore?" "Jeste. On sumnja u vas, gospodine zastavniče. Veli da ste vi pre vremena gurnuli Skakunovu teglu." "Kakvu teglu?" iskolači Leon oči. "Misli da ste vi denuncirali starog komandanta Skakuna," ispravih se. Zastavnik Leon se malo pogrbi i načini rukom takav gest kao da njime stišava emocije posade. Sasvim tiho, dodade da je malo vremena ostalo do časa kada će stvari doći na svoje mesto. On je zaista u stalnoj vezi sa komandom, odakle dobija proverene informacije o stanju u zemlji. Očekuje se nešto. Pri tom zastavnik napući usta: "Nešto ozbiljno."

S22 Sa zida me uporno posmatra isplaženi mornarski jezik. Ležim na krevetu bez madraca pokriven lakom dekom. Obuzima me neka studen i ja drhtim. Šta se to dogodilo sa mnom? Brod me je izmenio, njegove palube: gornja, glavna i štiva. Ležim na dnu kobilice, u kaljuži gde se mašinsko ulje meša sa morskom vodom. Kad god se more pojača čujem zuborenje pod pajolama spavaone. Mornari promiču iza mojih leđa, njihove dugačke senke otvaraju i zatvaraju vrata. Smeњуju se na službi, odlazeći potom na spavanje. Brodski ži-

vot teče po davno utvrđenoj satnici. Vezani smo za molo jedan i, naizgled, ništa se ne menja. Svi dani su isti, metalni, prolaze kao što naši koraci bubnje po limu palube. Pa ipak, nešto se izobličava u meni, klija **neko drugi** s kim stalno odlažem susret. Taj drugi koji se probija iz mene, oslobađajući se čaure, taj brodski čovek bez boje, toliko je ružan da nemam snage da ga pogledam. Mislim da se i sa ostalim mornarima dešava nešto slično. U sećanje mi dolaze Skakunove reči na polasku – to se brodski čovek bunio u njemu. Otvaram oči i na zidu pronalazim simbol promene, nacrtan nečijom nesigurnom rukom. To je kormilo, zapravo kotač kormila iliti **roda od timuna**, kako bi rekao kapo Frane Čaval. Priča se da su mornari, majstori tetovaže, kormilo iscrtavali na ramenom mišiću, nadlanci ili bedru. Dovršavanjem slike obično bi se i proces promene privodio kraju: brodski čovek bio je spreman. Da li je gospođa Lenka mislila na to kada mi je rekla da ne tražim knjige na brodovima. Jedino susret sa gospodinom Džozefom Konradom seća me mog pravog lica. Ponovo čujem Sretka. Po nekom pravilu, on uvek mora da mi prekine retke susrete sa samim sobom? Došao je da mi kaže kako se Rusi spremaju za isplavljenje. Jedan deo mene već bi skočio i poleteo na palubu, ali me je onaj drugi savetuje da mirujem. Međutim, Sretko me obori na pod i povuče silom iz spavaone. Potom, zajedno stojimo nalakćeni na ogradu broda i gledamo užurbani manevar ruskih matrosa. Promenili su plamenac na jarbolu, a iz velikih dimnjaka kuljaju oblaci dima. Brodske stepenice najpre dižu, a potom spuštaju na molo. Ubrzo silazi jedan mornar šireći ruke prema psetu koje poskakuje ispod visoke lučke dizalice. Prepoznajem Vsevolda koji grli sobačku i podigavši je na ruke, kao dete, nosi na brod. Gore, na **Volgin** palubi, dočekuje ga oficir pokazujući mu odsečno - nazad! Vsevold nešto objašnjava, ali ubrzo se ukipi pred oficir, pozdravi slobodnom rukom i nerado se vrati. Vidim ga kako otkida sobačku od sebe, ali ona ponovo polazi za njim. Vsevold iz Arhangeljska je onda diže na prvu platformu dizalice, po kojoj ona bezglavo počne da tumara, ne znajući kako da siđe. Po pozivu oficira, Vsevold se vraća na brod. Sobačka se propinje na zadnje noge, gledajući kako stepenice opet odlaze uvis, da bi se potom meko pripojile uz bok broda. Sirena komanduje oslobađanje krmeh konopa što matrosi istovremeno čine. Snažni motori odlepljuju brod od

mola stvarajući ogromnu buku. **Volga**, povukavši pramčane konope, počne da se izvlači iz sidrišta, ploveći krmom. Sobačka, videvši to, prestade da se vrti u krug i skoči sa visoke platforme na molo, a potom u more uzgibano brodskim pogonom. Za to vreme, brod se lagano ispravljao, uzimajući kurs ka Oštroj rtu. U ogromnoj brazdi, koja se za **Volginom** krmom lepezasto širila, udarajući u talase koji su ga vraćali prema molu, još uvek se batrgalo iznemoglo pseće telo.

Vitlo istorije 1915.

(Iz beležaka psihijatra Renovica)

Gospodine Miloše Hajok, recite mi da li vas sada nešto boli? Da, boli me, ali ne bih mogao sa sigurnošću da odgovorim šta. Umoran sam. Odveć malo spavam. Rad na drednotu Virag me iscrpljuje.

Rekli ste "Virag"? Šta to znači? Koliko mi je poznato, brod će se zvati Sveti Ištvan.

Da, tako stoji u flotnom programu, međutim ja sam mu nadenuo ime Virag po nebeskom cvetu koji mi je posluzio kao model za njegovo građenje. Već sam vam govorio o snu u kome se Mala kola pretvaraju u cvet.

Poznat mi je vaš san. Da li se još uvek bojite snevanja? Snova da, ali ne i spavanja. Snove čak ne podnosim, oni otvaraju vrtlog u koji neprestano propadam.

Da li se bojite smrti u snu?

Ne.

Čega se onda bojite?

(...)

Podsticaj za građenje Viraga, čini mi se, dobili ste upravo iz sna?

Moj rad na Viragu je pokušaj da obuzdam svoj košmar koji se uoči rata razbuktao. Građenje brodova je slično komponovanju muzičkog komada. Potrebno je da uskladite delove, tako da oni u međusobnom odnosu deluju skladno. Brod ne može da plovi bez te harmonije. Kao sazvežđe. Jeste li sigurni u to?

Sasvim.

Vaš brod će ući u austrougarsku flotu. Znate li šta to znači?

Znam vrlo dobro. Moj brod će postati još jedan nosilac

moći Njegovog Veličanstva kajzera Franca Jozefa. Protiv toga ja ne mogu ništa, osim da gradim što bolje umem. Ne verujem da se Franc Jozef razume u brodove, ali da nije bilo njegovog odobrenja nikada ne bih mogao da probam novi način gradnje. Možda bi me ubili u pritvoru. Vi ste podvojena ličnost, gospodine Hajok. Mrzite Njegovo Veličanstvo, a ovamo unapređujete njegovu mornaricu kojom on želi da osvaja svetsko more.

Stvar je u tome što Njegovo Veličanstvo nikada neće moći da osvoji svetsko more, a naročito ja neću doprineti tome. Brod kao što je Virag nedovoljan je za austrougarsku flotu, mada neki ograničeni ljudi, poput Ašbota, misle suprotno. Ubeden sam da je vreme bojnih brodova prošlo i da je Virag među poslednjim brodovima tog tipa. Pa ipak, austrougarska gospoda oficiri će ga dočekati s aplauzom, pevajući "Princa Eugena", duboko uvereni u svoju nepobedivost. Moj brod neće porinuti u more nego u šampanjac i tako opijeni će zaplesati vale, opuštajući kao da rata nema, kao da brodovi ne silaze na morsko dno. Gospođe admiralice će me svakako pitati gde sam učio brodogradnju i biće im žao što "naši" ratni brodovi ne nose više pulenu na pramcu, koju su gotovo svi stari brodovi imali. Njihove čerke bi rado pozirale kao model za vajanje lika deve Marije, uobičajene pulene starih jedrenjaka.

Čiji biste lik vi uzeli za pulenu u tom slučaju?

Ne znam. Dvouvim se između dve žene.

Mislite na glumicu Anželikou Militi?

Na nju. I na Ešku. Sećanje na glumicu vezuje me za Trst, rad u Lojdu i početak košmarnih snova. Ona je prva osoba kojoj sam poverio svoj san o sazvežđu koje se pretvara u cvet. Još uvek mi se čini da je onih noći u "Plemićkoj kasini" mirisala kao virag, ali nije me samo to zavelo kod nje. Lepota trčanske glumice Anželike Militi je neobična. U određenim trenucima, lice ove žene ima izraz stroge muškosti koji sasvim izdaleka podseća na Danteeve crte. Pri našem poslednjem susretu, dok sam joj govorio o putovanju u Ameriku, primetio sam kako su joj oči zasjale nesvakidašnjim sjajem, nakon čega je progovorila nekim dubokim, gotovo muškim glasom. Imao sam utisak da razgovaram s muškarcem. Kasnije, u nje-

noj sobi, posmatrao sam Anželikino vitko telo u mraku gubeći želju za dodirima. Bila je hladna, čudno izdignuta iznad ljudi i događaja. Shvatio sam da je njen život, zapravo, ustostručen. Poznao sam Anželikou iz "Plemićke kasine", Anželikou iz činematografa Gigante, Anželikou pozorišnu glumicu, ljubavnicu, pulenu... Glumici, inače, uvek rade sa maskama.

A Eška?

Ona je njena suprotnost. Eška je uvek ista, otvorena. Povremeno odlazim kod nje. Slušam stalno iste priče o njenom pokojnom mužu, na čijem grobu preko leta leškari u zagrljaju svojih mušterija. U poslednje vreme toliko se navikla na mene da nerado uzima novac za svoje usluge.

Gospodine Hajok, zbog čega vi zapravo dolazite kod mene? Zbog prividenja. Mislim da sve češće haluciniram, zapravo vidim ono što se uistinu ne može videti. To mi se najpre dešavalo u snu, a sada, evo, i na javi.

Koga to vidite, gospodine Hajok?

Vidim mrtve.

U brodogradilištu Gane & Danubius na dan pomorske bitke kod Doger Benka, 23. januara 1915.

★

Recite mi kada budete spremni, gospodine Hajok.

Možemo početi.

Sigurni ste?

Da.

Jeste li nekada videli Vijenu?

Jesam. Više puta.

Šta vam je ostalo u sećanju?

Gradevine. Tornjevi. Katedrale.

Kako ste se osećali u njihovom podnožju?

Izgubljeno.

A u njima?

Osećao sam da me njihova visina podiže sa zemlje.

Zbog čega ste putovali u Vijenu?

Poslom.

Samo ste poslovno vezani za taj grad?

Ne. Tamo sam rođen. Moji roditelji su se upoznali u tom gradu. Dve godine nakon mog rođenja preselili smo se u Peštu — zbog očevog posla.

Znači, vi ste posećivali Vijenu i kao grad svog rođenja. Je li to sve?

Nije. U jednoj bečkoj bolnici umrla je moja majka kada mi je bilo šest godina.

Jeste li ulazili u tu zgradu?

Svakako da jesam.

Kako ste se pri tom osećali?

Slabo. Gotovo da sam gubio svest kad god bi mi pokazali sobu u kojoj je umrla.

Da li se sećate lica svoje majke?

Sećam se. Ličila je na jednu karijatidu sa fasade kuće Gopčević u Trstu. Mnogo godina posle njene smrti otkrio sam to boraveći u toj kući.

Da li znate čiji je kip na fasadi te kuće?

Jedne žene iz srpskog eposa.

Možda ste njen lik samo projektovali na lik svoje majke u sećanju?

(...)

Šta se dogodilo sa vašim ocem, gospodine Hajok?

Mislim da on nije bitan u ovom razgovoru.

Možda jeste.

Nakon majčine smrti, on se ozbiljno posvetio alkoholu.

Da li vas je maltretirao?

Nije. Oboleo je od depresije. Endemične panonske depresije, a takvi ljudi ne podnose bilo kakvo kretanje. Sede po čitav dan pred kućom dok im se pogled razliva po ravnicima. Uvek kada bih pomislio na oca, iskrsavala bi ta slika.

Gde se lećio?

Nigde.

S obzirom da ste sin Srпкиnje i Madara, čudi me da ste izabrali poziv brodograditelja?

Moji preci po majci, Srbi iz dijaspore, čije ime nosim, bili su vrsni pomorci, a oni drugi, po ocu, oduvek su želeli da to postanu. Za njih su barke bile vezane uglavnom za reke, naročito za onu mitsku preko koje se prelazi na kraju života. Kod Madara nije retko ime Čonakoš, što znači "čamdžija".

Mislite da privedenja mrtvih dolaze baš preko te reke?

Mislite, preko Dunava? Za Srbe i Madare to je reka mrtvih.

Vi ne verujete u to?

Ne!

Čudno. Zar taj čamac iz predanja ne plovi po samoj smrti?

Po priči — da.

Zar nijednom niste pomislili da vi tragate upravo za takvim brodom, koji bi mogao da plovi po reci smrti, odnosno moru.

Svaki brodograditelj želi da sagradi takav brod.

Je li Virag takav brod?

Virag još uvek nije završen. U brodogradilištu svi brodovi izgledaju isto: nepotopivo.

Recite mi još nešto o njemu.

Virag je poslednji brod koji ću sagraditi za Franca Joze-
fja. Nameravam da otputujem odmah sutradan po porinuću broda. Upravnik Ašbot se složio s mojom odlukom. Samo me još misao o gradnji vezuje za ovo brodogradilište u kojem sam doživeo velika poniženja. Nedavno je baron ĩon Krobotin, dolazeći u Rijeku, posetio Ganc & Danubius kako bi se lično uverio u napredak poslova na drednotu. Rukovao sam se s njim, očekujući izvinjenje. Mislite da je pomenuo moje hapšenje? Taj čovek me nije ni video; kroz mene je gledao u brod čiju smo pramčanu sekciju upravo montirali. Tada mi je postalo jasno da u Monarhiji više namam šta da tražim. Ministar rata se brižljivo raspitivao o debljini brodske oklopa, broju torpednih cevi i topova. Sećam se kako se smeđio upravniku Ašbotu, napominjući kako će Njegovo carsko i kraljevsko Veličanstvo biti veoma zadovoljno vestima koje će on poneti iz Rijeke. Te noći sam ostao sam u montažnoj sali. Skinuvši rukavicu, pređao sam dlanom preko glatkog oklopa. Brod je disao; čuo sam pucketavo razmicanje kobilice. Onda sam ušao unutra. Najpre sam se osetio bezbedno u polumraku brodske utrobe, da bi moja teskoba ubrzo počela da raste. Pokušavao sam da izađem, ali sam udario u rešetke brodske kaljuže. Na podu montažne sale, u groznici, pronađao me je moj asistent Peter Čaba.

Vi se bojite Viraga?

Ne. Bojim se snova!

Vi morate spavati.

Virag je moj san.

Znači, ipak se bojite.

(...)

Vi imate opasnu pukotinu na duši, gospodine Hajok. Ni u kom slučaju niste smeli da postanete brodograditelj. Slobodno mogu da kažem da se vi bavite poslom koji u vama izaziva nemire, pojačava osećaj teskobe, čak razdražuje nervnu aktivnost do stepena halucinacije. Uzrok za to je i prerana smrt vaše majke. Jedini lek je san, gospodine Hajok, okrepljujući san.

Ne želim da spavam!

Spavajte slobodno. Možete i ovde u mojoj sobi. Jeste li čuli za lovce snova?

Ne, nisam.

Želite da čujete tu priču?

Zvuči neizmerno dosadno. Ne želim.

Spavajte, pobogu, gospodine Hajok.

U brodogradilištu Ganc & Danubius
posle bitke kod Doger Benka,
24. januara 1915.

★

Kažite mi zbog čega uvek nosite crne rukavice, gospodine Hajok?

Da bih bolje osetio materijal s kojim radim.

Zašto baš crne?

Zbog prljanja.

Da li vas je uznemirilo poslednje samoubistvo u brodogradilištu?

Možda.

Da li ste i sami pomišljali na tako nešto.

Mislite na samoubistvo?

Da.

Nisam.

Jeste li ikada pomislili da Monarhija koristi ljude kao vi rukavice?

Tako nekako, ako ne i gore. Mnogo gore.

Posećujete li Ešku i dalje?

Povremeno.

Da li tom priliko skidate rukavice?

Ne!

Zbog čega?

Zabavlja me kontrast: moja crna ruka slobodno žeta po njenoj beloј puti kao tarantula.

Verujete li još uvek da ste one noći videli odraz zvezdane kolekcije Ursa minor na Eškinoј guzici?

Podjednako dobro kao što sada vidim vas.

Nedatirano

★

Uznemireni ste?

Kako ne bih bio. I pored logorske izolacije ovde u brodogradilištu, vesti sa frontova ipak stižu do mene.

Kako, ne razumem?

Novosti uglavnom saznajem preko Eške, koju sada posećuju begunci sa ratišta.

Kada bi ovo saznao upravnik Ašbot, verovatno bi vam uskratio izlazak iz brodogradilišta.

Ne bi vredelo. Židovi su se istanjili tako da sve čujem. Glasovi prolaznika pričaju o tome kako brodovi neprestano tonu. Čitaju novine naglas, uzdišu, danima čekaju brdolomnike koji se vraćaju s mora. A njihove priče su tek strašne. Vi ne znate kako to izgleda kada se torpeda zarije u utrobu broda. Tada sve nade počnu da se pune morskim vodom, sve komore u kojima su čuvane rezerve života i brodovi bespovratno tonu u morskogroblje. Jeste li nekada videli brodsku olupinu?

Ne, mislim da nisam.

E, vidite, ja jesam. To je isto kao da ste u ratu videli srušenu građevinu. Smisao vašeg života se menja, jer ste pogledom dosegli granicu razaranja. Iza nje ne postoji više ništa. Slično je i sa brodovima. Ne čudi me što su mnogi brodograditelji podigli ruku na sebe otkako je počela vojna. Da li znate šta se dešava u nemačkom brodogradilištu u Kilu?

Ne znam.

Svakog jutra straža najpre skida obešene, izvozi ih čamecima na more i ba-

ca ribama. Nakon toga sirene oglašavaju početak rada u brodogradilištu. Normalan čovek u takvim uslovima ne može da gradi. To je mrtvački ples!

Mislim da preterujete.

Ni najmanje. Vi ne slutite koliki je pritisak sa svih strana. Baron Ćon Krobatin svakodnevno telegrafiše upravniku Ašbotu, požurujući rad na drednotu. U ratu se svima žuri, osim graditeljima — nije to njihovo vreme. Nastupio je veliki čas tame.

Šta očekujete sada?

Više ništa.

U brodogradilištu Ganc & Danubius uoči dardanelskog desanta, 19. februara 1915.

★

(...)

Vi ste, znači, naprasno izgubili moć govora?

(...)

Dešava se to, znate, u trenucima visokog rizika kao što je suočenje sa nečim što teško možemo podneti ili, pak, što je nemoguće racionalno objasniti. S obzirom na to da sam uredno pratio sve promene kod vas, mogu vam reći da sam ipak zapanjen tom iznenađenom afazijom. Verujte mi, do sada nisam imao sličan slučaj. Zanimljivo. Zanimljivo. Mislim da će moj refferat o vašoj bolesti, koji ću podneti na sledećem kongresu Društva psihoanalitičara u Vijeni, biti izuzetno interesantan. (...)

Smirite se. Da, ja ću vam svakako objasniti neke stvari koje su vam se u

međuvremenu desile, gospodine Miloše Hajok. Vidite, kada ste mi govorili o stanju u austrougarskim i nemačkim brodogradilištima, što sam ja uporno poricao, bili ste i te kako u pravu. Naravno, ja vama to nisam smeo da priznam iako sam lično posetio neka brodogradilišta pre nego što sam došao u Ganc & Danubius. Za vašu radoznalost, koju vam čitam u očima, mogu vam reći da sam nekoliko nedelja boravio i u Kilu. Rat je veliki izazov za lekare moje specijalnosti. U takvim uslovima radimo više nego ikada, danonoćno brinući o našim ljudima. Sećate se kada sam vas pitao šta mislite o odnosu Monarhije prema svojim građanima. Uporedio sam to sa prljavim rukavicama — to je, znate, uzbudljiva slika. Vi ste se složili sa mojom pretpostavkom, međutim tada nisam mogao da vam kažem ono što ću vam sada otkriti. Sada pošto je Sveti Ištvan iliti Virag, ako vam je tako draže, gotovo spreman za porinuće. Nekoliko meseci pre objave rata Srbiji, Ministarstvo rata se obratilo Društvu psihoanalitičara u Vijeni sa zahtevom da rasporedi svoje ljude na svim važnijim vojnim punktovima. Najprioritetnija mesta bila su brodogradilišta i fabrike oružja. Eto kako smo se sreli nas dvojica, gospodine Hajok. Ne, nije to bila slučajnost. Ja sam već bio upoznat sa vašim dosijeom, koji mi je prosledio ljubazni komodor Nikola Leva iz Trsta. Verovao sam da ćete mi zadati mnogo problema, ali zahvaljujući uspešnoj saradnji sa upravnikom Ašbotom ova partija đaha je okončana u mo-

ju korist i naravno, u korist Monarhije. Molim vas da se ne uzbuđujete, to može pogoršati vaše ionako kritično stanje. Opustite se. Kao što vidite, Austro-Ugarska Monarhija brine o vama. Trebalo bi da ste zadovoljni, gospodine Hajok. Približio se dan kada ćete otići u Ameriku, obećanu zemlju. Samo, ja ne verujem da će tamo oberučke primiti jednog austrougarskog brodograditelja, duševno obolelog, koji ni leti ne skida crne rukavice i crnu mašnu, a koji je uz sve to još i nem. Ne, vi se nikada nećete osloboditi senke Evrope i Franca Jozefa, čak i da otputujete na američki kontinent što je u ovim uslovima gotovo nemoguće. Na Unutrašnjem moru je započeo nemilosrdan podmornički rat. Nemački admiral Holcendorff je najavio da će naša podmornička flotila od danas, pa do pobeđe, mesečno potapati oko de- sto hiljada registarskih tona savezničkog i neutralnog brodovlja. Zna li šta to znači potopiti više od pola miliona brodskih tona mesečno? Tu činjenicu retko ko može da podnese. Zbog toga ste vi zanemeli, dragi gospodine Hajok. Setite se samo koliko je brodova, koliko brodskih posada potrebno da bi se utolila velika glad rata. Ako bismo nastavili da razmišljamo u tom pravcu ubrzo bismo došli do granice odakle počinje siva pustinja besmisla. Vi se, izgleda, trenutno nalazite u njoj, i za vas povratka više nema. Nema.

U brodogradilištu Ganc & Danubius
u vreme potapanja oklopnog krstaša
Leon Gambeta,
27. aprila 1915.

★

Sedite, Eška.

Zahvaljujem, a ko ste vi?

Psihijatar Renovic. Prepoznao sam vas na osnovu opisa jednog zajedničkog prijatelja pa sam odlučio da vam pridem. Recite mi, otkud vi na svečanosti u brodogradilištu?

Ne razumem. Zar je zabranjeno? Uostalom, mnogi vaši ošjiciri moji su, hm, poznanici.

Niste me razumeli, Eška. Čudilo me je da ste došli da vidite porinuču Svetog Ištvana.

Pa i nisam.

Znači, došli ste zbog nečeg drugog?

Aha, više poslom, reklo bi se.

Možda ste tražili nekog?

Šta vi u stvari hoćete?

Ne bojte se, Eška. Ja sam vam prijatelj.

Ne poznajem vas.

Dobro, priznaću vam. Ja sam prijatelj Miloša Hajoka. Da li vam to ime nešto znači?

...da!

Znači, došli ste zbog njege?

Možda.

Mogu li da vam pomognem?

Koliko tražite za uslugu?

Ništa, ništa, ali kad bolje razmislim možda bismo mogli da se sagodimo.

(...)

Ne, zaboga! Slobodno zakopčajte košulju. Mislim, ne želim da vas uvredim; predlažem vam drugu vrstu pogodbe.

Ah, tako. U redu. Recite mi šta se desilo ludom inženjeru?

On je bolestan, Eška, mnogo bolestan.

Znala sam. Nije dolazio više od mesec dana.

Rekoh vam da je strašno bolestan.

Zar toliko?

Verujte mi. Kao lekar, dobro sam upućen u te stvari.

Pa šta mu se dogodilo?

Ne znam kako da vam kažem. Naš brodograditelj je doživeo strašan šok usled čega je izgubio moć govora, a kako mi se čini i rasuđivanja.

Predosećala sam tako nešto. Govorila sam mu...

Verujem. I sam sam ulagao izvesne napore, ali desilo se ono najgore, ono čega sam se bojao. Njegova psiha nije izdržala.

Ne razumem.

Objasniću vam, a onda ću vas zamoliti za malu pomoć. Mislim da je u obostranom interesu da se ovaj slučaj najpovoljnije reši.

Da?

Brodograditelj Miloš Hajok, zaposlen u brodogradilišnom

koncernu Ganc & Danubius, kako stoji u optužnici pokrenutoj protiv njega, u noći između 27. i 28. aprila izvršio je diverziju koja je srećom sprečena na vreme. Naime, brodograditelj Hajok je ušao u novosagrađeni drednot Sveti Ištvan i otvorio sve sigurnosne ventile, što bi prilikom porinuća broda u Riječku luku izazvalo njegovo trenutno potapanje. Samo je brza intervencija Petera Čabe, Hajkovog asistenta brodogradnje, sprečila moguću katastrofu. Ovaj pokušaj, kaže se još u optužnici, smatra se krivičnim delom učinjenim protivu zakona dvojne Monarhije, a samim tim i protiv Njegovog Veličanstva Franca Jozeđa, koji je lično odobrio gradnju broda i povlačenje sedam topovnjača tipa Magnet u trenutku kada je to za Austro-Ugarsku moglo imati kobne posledice u ratu na moru. Zbog toga će optuženi brodograditelj Hajok biti izveden pred vojni sud u roku od sedam dana... Kao što vidite, draga moja Eška, nađem prijatelju ne piše se dobro.

Ma zar je tako nešto moguće?

Evo, pročitajte sami optužnicu.

Nema potrebe. Verujem vam.

I treba da mi verujete, jedino tako možemo pomoći nesrećnom brodograditelju. Vidite, on je počinio strašan prestup i to u ratnim uslovima kada glave lete i za mnogo manje od ovoga. Jedino što sam do sada mogao da učinim bilo je da izdejstvujem odlaganje vojnog suda za pet dana preko utvrđenog roka. To znači da će mu biti suđeno sutra u zoru. Ja vas molim da se na tom suđenju pojavite kao svedok, mada svedoci imaju malo uticaja na vojne sudove.

Ja bih morala da krenem.

Čekajte. Da vam objasnim najpre šta treba da kažete.

Nemojte, molim vas.

Zar ne želite da pomognete, Eška? Svedok poput vas neophodan je u ovom trenutku. Razmislite samo. Vaša reč bila bi suprotstavljena reči asistenta brodogradnje Petera Čabe, čoveka koji je odsudne noći bio sa Hajokom. Možda biste uspeali da pomognete brodograditelju...

Vi me terate da lažem?

Ne, ne, samo da govorite više nego što i sami znate.

Ne razumem.

Ja ću vam reći šta treba da kažete.

Ma nemojte.

Smirite se. Pred komisijom morate biti posve smireni. Pošto niko od njih nema uvida u njegovo psihičko stanje, vaš iskaz može biti dragocen. Vi ih morate ubediti da je brodograditelj Miloš Hajok neuračunljiv čovek, jednom rečju lud i da on ne može odgovarati za svoje postupke.

To nije tačno. Dobro poznajem Miloša, ali i pored toga što ga zovem "ludim inženjerom" ne mislim da je lud. Više je onako, na svoju ruku. Vi želite da ga strpate u ludnicu, a onda zlo i naopako. On se tih zatvorenih soba plaši. Koliko puta mi je pričao o tome. Boravak u ludnici bi ga dotuкао.

Eška, urazumite se: njemu sleduje ili ludnica ili smrt!

Mislite da biste mu time učinili uslugu. Među zidovima ludnice ne bi izdržao dugo. Bila bi to kazna gora od smrti. Smrt koja traje. Poznajem ja njega vrlo dobro. On voli da leži na otvorenom, noću, i da posmatra nebo. Kakav bi on pogled imao iz ludnice? Samo staru tavanicu u sobi. Tako bi najpre umro iznutra, a onda bi zaista prestao da živi. To mu vi nudite, doktore. To mu nudi Monarhija za koju je radio

svih ovih godina. Koliko mi je poznato, vi nemate boljeg brodograditelja od njega. Možete me smatrati kurvom, ali ja tom čoveku ipak nudim lepši svršetak. Smrti se ne treba bojati. Moj muž je nastradao pre tri godine. Nestao je zajedno sa brodom na putu za Ameriku. Od tada često boravim na groblju. To mi donosi mir. Sve svoje mušterije vodim tamo. Proveravam kakvi su oni ljudi. Većina se više nikada ne vrati, ali oni koji me ponovo potraže: njima počinjem da verujem. Miloš Hajok me je često posećivao. A vama, doktore, recimo, nikada ne bih poverovala. Ovaj razgovor mi je bio dovoljan da u vama prepoznam nešto ružno. Učinilo mi se da se pojavljujete samo tamo gde treba obelodaniti nečiju nesreću. Ne bi me začudilo da ste poznavali i mog muža. Koliko ste ljudi do sada oterali u grob? Sada želite i mene. Zajedno sa Hajokom kome ste vi zapečatili sudbinu. Pričao mi je o vama. Niko drugi do vi ste mu zabijali klinove u dušu. On je to znao ali opet vam se vraćao u nadi da ćete mu pomoći. Ja sam mu govorila da vas se kloni, jer takvi kao što ste vi ne donose dobro. Kada ste mi prilazili, još iz daljine sam prepoznala vaše miđe lice. Po Miloševom opisu. Baš kao što ste i vi prepoznali moje. I da znate, vas sam tražila u brodogradilištu. A sada bih da krenem, jer više nemam šta da vam kažem. Do viđenja, doktore.

U brodogradilištu Ganc & Danubius

7. maja 1915. na dan porinuća drednota

Sveti Ištvan i potapanja putničkog broda Luzitanija. Na spisku od devetsto stradalih putnika, na putu za Ameriku, nalazilo se i ime Anželike Militi, poznate glumice iz Trsta

Brod ludaka 1991.

S23 Od psećeg zavijanja niko više ne može da zaspi. Šetamo palubom, dozivamo ožalošćenog psa, ali on se ne miče, sklupčan podno dizalice čiji se visoki, prelomljeni vrat povio nadole. Pijani mornari, na povratku iz grada, zastaju pred stepeništem, na molu, pogledom traže mesto odakle dopire cili-

a onda gađaju psa čime god stignu. Sobačka samo bolno zacvili kada je pogode. Kao da u njoj više nema volje za životom. Na brod se poslednji vraća poručnik Baltić, veliki pijanac i otpadnik mornarice. Tetura širom mola, pevušeci. U nekoliko navrata traži prvi stepenik, ne bi li se popeo na brod. Na posletku uspeva da se uhvati za konop, ali se pri tom zanese i natraške pođe ka rubu mola, gde se bok DBM-a, potisnut morem, neprestano tare o gumene bokobrane. Poručnik Janko Baltić, brodski ofičal i zamenik komandanta, psuje najpre konstruktora, a potom psa čije mu zavijanje odjednom smeta pri uspinjanju. Ja se spustih na molo i uhvativši poručnika ispod ruku povukoh ga uz stepenište. On se najpre opirao, a potom se zatetura i osloni na mene čitavom težinom. Kada stupismo na palubu, poručnik Baltić me instinktivno odgurnu, naslonivši se na ogradu. Najpre snažno podrignu, a onda mu se iz utrobe probi silan kлокot za kojim pokulja nešto beličasto u velikom luku. Takav talas se povrati još tri puta zaredom, klizeći niz bok broda prema bokobranu, zahvatajući ivicu betonskog mola kao i rubove poručnikovih rukava, pre toga, sa ofičalskim znamenjem. Stresavši se od hladnoće, Janko Baltić se sruši na palubu. "Muka mi je," prokrklja zatvorenih očiju dok sam ga hvatao za ruke, povlaćeci ga prema ulazu u nadgrađe. "Muka mi je od svih vas!" Na vratima kabine sačekao nas je Leon u pidžami. "Napila se svinja", prosikta, "uvuci ga u kabinu i zatvori." "Mogao bi da se uguši", rekoh, "ako bude ponovo povraćao." "Nije mu prvi put", reče Leon trljajući dlanove, "nego reci mi ko je noćas na straži." "Tašitana, kao i obično." "Vrlo dobro", smejuljio se zastavnik odlazeći u svoju kabinu. Ispustivši pijanca na pod, zagledah se u njegovo telo raširenih ruku.

S24 Iz sna me je trgao pištavi zvuk zavijajuće sirene. Nepoznati glas iz brodskog interfona uporno je ponavljao: "Borbena uzbuna! Borbena uzbuna!" Mornari se uskomešase na ležajevima, ali većina ne htede da ustane. Sretko beše upalio malu lampu kraj uzglavlja. "Zašto ne ustaješ?" pita me. "A ti?" "Ja sam spreman svakog časa", nasmeha se Sretko protežući ruke. Iz štive, iznad nas, dopiralo je tumaranje, a malo zatim i sa stepeništa koje je vodilo u mornarski prostor. Pogledom potražih Sretka kroz rešetku na krevetu: on je odškri- nuo vrata i provirivao u blagovaonicu. Koraci su postajali sve

bučniji. Na posljednjem stepeniku se naglo zaustaviše, a onda se vrata blagovodne gotovo izvališe iz ležišta. Sretko skoči sa postelje pre nego što sam uspeo bilo šta da kažem. Krupna prilika hrupi u spavaonu: "Šta se čeka, krv vam Isusovu! Ustaj! Brže!" Prilika zastade kod mog kreveta i povuče me na pod. Tresnuh svom težinom. Neznamac me preskoči i nastavi da izvlači mornare iz kreveta, lupajuć dlanom o škafete. Pridižući se sa poda, začuh odnekud jogunasti glas Tome Šalasha. Potom usledi tresak. Toma jauknu i četvoronoške poče da puzi prema izlazu iz spavaone.

S25 Krupni oficir se prošetao ispred zborara, a potom zastao, prekrstivši ruke iznad stomaka. Njegova silueta se malo nagnu prema nama kao da nešto ispituje. Primetih da čovek ima neobično uska ramena za svoju telesnu građu. On se prosto trže unazad. Promuklim glasom duvandžije upita koga nema u stroju. Zastavnik Leon, koji stajaše na početku prvog reda, odgovori kao iz puške: "Poručnika Janka Baltića!" Oficir zastade ispred Leona. "Zbog čega nije u zboru?" "Zbog pijanstva, gospodine poručniče bojnog broda!" Imenovani poručnik se bregnu kao da se ljuti na zastavnika zbog prevremenog otkrivanja identiteta. Otkorača do krme i ne gledajući u nas zatraži imena trojice mornara: redara komandantske kabine, mornara koji mu se suprotstavio u spavaoni i noćasnijeg stražara, kojeg je zatekao na spavanju. Nakon duge pauze, Toma, Tašitana i ja istupismo iz stroja. Poručnik bojnog broda nam se približi, osmotri u mraku, a zatim se obrati Leonu. Gotovo je sa Skakunovim milosrđem.

Više nema popuštanja. Sva trojica zaslužujemo kaznu. Pijanu bandu će on dovesti u red! Upoznaće nas dobro sa pravilom mornaričke službe. Potom Tašitani izreče tri dana zatvora u lančaniku, Tomi vezivanje za jarbol a meni ručno praznjenje kaljuže. "Tako se smiruje banda!" ispusti Leon neki čudni grleni glas koji je podsećao na gušenje i na pritajeno iskazivanje sreće istovremeno. Poručnik bojnog broda onda htede da krene sa palube, ali se u trenutku okrenu prema nama, kao da se naknadno prisetio nečega. Zove se, kaže, Miluj Kosača i nosi čin poručnika bojnog broda. Raspoređen je na DBM. Začutavši, odsečnim pokretom ruke dotače beretku, nakon čega zbor odahnu.

S26 Odlučio sam da se povučem u sebe, ako je to na brodu moguće. Kad god ugrabim priliku, a njih je sve manje, ležim na svom metalnom krevetu, posmatram izgrebane zidove. Ponekad pomislim kako su vremenom oni postali moja nova istetovirana koža. Čak, više ne umem da govorim starim jezikom. Ne mogu da izustim, a da se ne umešaju glasovi Frana Čavla, Leona ili Sretka. Sve više se navikavam na promene u svom biću - postajem brodski čovek. Jutros sam, prateći zastavnika Leona u izvršavanju Kosačinih zapovesti, to valjda i dokazao. Po spanog mašinistu Tašitanu lično sam uguirao u lančanik i na vrata potom namakao lokot. Iznutra su se čula dva mukla udara u zid - ništa više. Ni Toma nije pružio otpor dok smo ga vezivali za vrh jarbola, ispod radara. Ja sam mu prebacio levu, a Mali Beriša desnu ruku preko poverne katarke. Zastavnik je, gledajući

nas odozdo, znalacki upravljao kažnjavanjem. Kasnije sam Janku Baltiću saopštio da će mu uskoro biti oduzet čin poručnika fregate, po Kosačinoj odluci. Izbacio me je iz kabine gadno psujući. Na posletku sam zadužio dva kablčića i sišao u kaljužu ispod kormilo-stroja. Trebalo ih je napuniti, izneti u štivu, a potom stepeništem na glavnu palubu, odakle bi crnu vodu izručivao u more. Posao se otegao. Više nisam mogao da ispravim prste. Radio sam sve do kasno u noć, kada je došao zastavnik Leon i dao mi voljno. Nastavak radova - rano izjutra. Sada sam miran. Neko ipak brine o nama, dole, u mornarskoj kaljuži. Sa velikim trbuhom i morževskim brkovima poručnika bojnog broda Miluja Kosače, došlo je i vreme brodske kazne. Zar to nije potajna želja svakog ludila, pitao sam se - da bude kažnjeno! Nekažnjeno biva prepušteno ubitačnoj samoći. To znači da nikome nismo važni, da nikome ne smetamo i što je gore od svega - da je sve dozvoljeno. Sada je u komandantskoj kabini on: kapov stožernik, zastavnikov zapovednik, Baltićev krvnik. Posušujući kaljužu, stigao sam do velikih rebara kobilice broda. Suočivši se s njima, prvi put sam osetio neku parališuću teskobu. Pretpostavio sam da je taj osećaj sličan onom koji savlada zatvorenika u samici. Mora da je nešto slično osetio i Tašitana u lančaniku, inače tamnom skladištu sidrenih lanaca. Zastavnik Leon bi se nasmejao kada bih mu poverio svoju novu spoznaju, Kosača bi me kaznio oduzimajući mi pravo da mislim. Po obavljenom poslu, prebačen sam na glancanje Kosačine kabine. Trebalo je iz poda i zidova isterati zadržanih bivšeg komandanta - vonj starog čo-

veka. Pošto mi to nikako nije polazilo za rukom, Kosača je naredio da sve stvari iznesem na obalu i tamo počnem sa pranjem. Sišavši na molo, prvi put sam video sobačku izbliza: imala je dva crna ugasla oka. Psi propadaju od tuge kao i ljudi. Nije prestajala da cvili snatreći ka moru. Tragovi zapuštenosti već su se nazirali na njenom krznu. Razmišljao sam o promeni; deformisala je sve čega god se dotakla. Ribajući kabinu, kasnije, pogled mi je slučajno pao na ogledalo i to baš na ono mesto gde se nekada hvatala raspršena sapunica sa Skakunovih usana. Ukočio sam se. Iz ogledala me je posmatrao neko meni stran. Imao je bezbojan pogled.

S27 Sirena nas podiže na svaka dva sata. Oblačimo se u trku, žureći na krmenu palubu gde nas čeka Kosača, mereći vreme proteklo od signala datog za borbenu uzbunu. Poslednji uvek dolazi Mali Beriša, ali začudo, Kosača samo klimne glavom i ovaj ukorači u zbor. Poručnik bojnog broda šeta, zagleda nam se u oči, ali pri tom obavezno preskače pogled Janka Baltića. Kaže da od danas zabranjuje redovne izlaske u grad, pisanje pisama i vođenje dnevnika. Svako ko bude uhvaćen da piše biće kažnjen. Dovoljan je, veli, brodski dnevnik koji će nadalje voditi on i kapo Frane Čaval. Istovremeno, povučen kao lutka na koncu, kapo iskorači, pozdravi Kosaču i vrati se na svoje mesto. Kosača ga pogleda, a potom nastavi dalje. Dovešće on bandu u red! Igraćemo mi po njegovoj muzici. Neposlušni neka pogledaju gore, reče uperivši prst prema silueti na jarbolu, pa neka dobro razmisle. Potom naloži Leonu da istupi. Leon iskorači, okrenu se prema zboru i glasno objavi da je iz komande stigao dopis, kojim je poručnik bojnog broda Miluj Kosača zvanično postavljen za komandanta DBM-a. Zatim pozdravi novog komandanta i vrati se u zbor. Moj pogled odluta preko Kosaćinih uskih ramena prema civilnoj luci, gde sam se nedavno sretao s gospođom Protić. Bila je u pravu kada mi je govorila o brodovima. To je svet bez Boga. Instinktivno potražih Sigija. On je oborene glave slušao Kosačinu tiradu o mornarskoj disciplini. Uzdrhtah. Po nelagodnosti koja je rasla, znao sam da se bližio čas našeg susreta.

S28 Novi komandant broda odmah me je prozreo. Gledao me je ispod oka dok sam mu nudio usluge koje sam do nedavno činio starom Skakunu. Nisu mu, reče, potrebni Skakunovi žbirovi, ima svoje. Nova povest DBM-a počinje sada – sa njim. Mali Beriša već pali Skakunove brodske beležnice na molu. Jedina briga mu je neposlušnost mornara, posebno sumanute halucinacije Ferija Ača. Leon ga je podrobno obavestio o stanju na brodu. Ali, ima leka i za nas. Polako. Kosača naglo ustade i krenu ka meni kao da želi da me izbaci iz kabine. Težak duvanski zadah se, čini mi se, vukao za njim. Najednom se ukipi. Njegove uljane oči glatko su se kretale u dupljama, kao da iščekuju nečiji dolazak. Tu naviku mora da je stekao u vojsci, pomislih, kao Leon, kao kapo Čaval. Snuždih se. Možda ću je i sam imati jednoga dana. Kosača reče da ga veoma čudi kako niko nema pojma da se bivša Brozova vojska uveliko raspada. Kada se. Svakoga časa bi trebalo da počne međusobno ubijanje. Izgovarajući poslednje reči, njegove nozdrve se raširiše. Treba biti siguran, strašno siguran u ovom trenutku – u sve! I trezan, naravno. Ljudi Baltićevog kova neće dugo. Nema u njima kondicije ni da se uz Venerin breg uzveru. Na vratima se pojavi Mali Beriša. Sačeka da mu Kosača klimne glavom, a onda mu se približi. Bio je to znak: zatražio sam dozvolu i udaljio se iz kabine. Izašao sam u polumračni

hodnik kojim se razlivalo šuštanje brodske ventilacije. Iz zastavnikove kabine dopirali su prigušeni jauci. Bolno izobličen, prepoznao sam glas Ferija Ača.

S29 Popodne je počela teška zalivska kiša. Dva puta sam se obratio zastavniku Leonu sa molbom da se mornar Toma oslobodi. On me je merio pogledom punim nepoverenja koje se sa Kosačinim dolaskom uselilo u njegov odnos prema meni. Naposljetku izađe iz kabine i vrati se sa nepovoljnim vestima: još nije vreme. Po izlasku, prođoh kroz Fedorovu kuhinju, gde me kuvar dočeka sa pričom o novom komandantu koji mu je stalno vraćao kafu. Fedor se trese dok govori, brišući kratke umašćene prste o svoju kecelju. Izdržaće, veli, još dva meseca, a onda će nas pozdraviti s milim Bogom. Ne želi ni sa kim da se svađa, naročito ne sa Milujem Kosačom, nekadašnjim šefom odeljenja službe bezbednosti, kojeg je Leon premestio na DBM. Iznenadilo me je Fedorovo poznavanje Kosačine prošlosti. Kaže da je to saznao od Leona, uoči dolaska novog komandanta na brod. "Probudio me je usred noći, tražeći čaj - zastavnik inače nikada ne spava - Tada mi je, ko zna zbog čega, ispričao mnogo gadosti koje je napravio u svom vojničkom životu. Gledao me je u oči dok je pričao. Čekao je da ulovi neku moju reakciju, valjda, a onda da me prignječi uza zid. Međutim, Fedor je stari lukavac. Bio sam sasvim miran. Na svaku njegovu reč servilno sam se osmehnuo. Znao sam da Leon igra prljavo. Tada mi je ispričao o svojoj špijunskoj prošlosti u Lori, o prvom susretu sa Kosačom koji je nakon završetka pomorske akademije odmah dospelo u Leonovo jato. Brzo je napredovao u karijeri, sve dok stvari u floti nisu počele da se mute. Onda se Leon povukao na brodove, tražeći najbolje mesto za svog pretpostavljenog. Sve nas je iskoristio da bi se oslobodio Petra Skakuna, naročito tebe koji si bio u stalnom kontaktu sa starim komandantom. Isplevši urotničku mrežu oko DBM-a, Leon je neprekidno dostavljao komandi prijave protiv Skakuna i poručnika Janka Baltića. Ubrzo, starac je povučen iz vojske, a poručniku je skinut jedan čin. Eh, samo ja znam Leonovo pravo lice, samo ja." Fedor uzdahnu i vrati se uobičajnom poslu. Ja bez reči izađoh napolje, zastadoh, a onda se uspentrah stubama na gornju palubu. Kiša je bila tako jaka da se jarbol sa vezanim mornarom jedva nazirao. Vetar je odmicao brod od mola, puc-

ketavo natežući konope. Zaustavih se podno jarbola. Toma je nepomično visio. Zašto je baš njega Kosača izabrao za početak odmazde na brodu? Osetih se krivim za njegovo stradanje. Moj dolazak na brod povukao je, izgleda, čitav lanac nepovoljnih događaja. Sasvim sigurno, Fedor je to hteo da mi kaže. On stvari posmatra usko svojim kuvarskim očima. Ne shvata prave potrebe broda i posade. Ipak, ne mogavši mirno da posmatram mornarevo mučenje, uspuzah uz vlažni jarbol. Konop je nabrekao od kiše pa se teško razvezuje. Tamo gde je stezao njegove ruke ostavio je duboke modre tragove, nalik na pletene narukvice. Nesrećni Toma Šalaa, napola odvezan, ostade da visi na jednoj ruci, malo iskrenut u stranu. Na kraju ga prebacih preko ramena i skliznuh niz jarbol tako da mi se butine gotovo usijaše od trenja. Položih mornara na palubu i oslušnuh mu grudi: iz dubine su dopirali prigušeni damari. Život je tinjao negde u njemu, ali bez volje da se vrati.

S30 Na kiši, predugo čekamo Kosačin dolazak. Iz kovitlaca jesenjeg pljuskas, sa mola, zavija pseto. Preda mnom se žuti kapov škrofulozni vrat duboko zasečen mokrom kragnom košulje. Kiša se upija u njegovu rošavu kožu, koju on katkad protrlja dlanom. "Ova vetrina", govori zastavniku kraj sebe tek malo nakrenuvši glavu, "pravi je šijun. More nam učinit puno zla na moru." Leon se ne miče. Jedino se Janko Baltić, sada poručnik korvete, blago njiše pod teretom pijanstva. Ubrzo, škripnuše vrata na kuhinji. U njima se pojavi prilika ogrnuta kabanicom. Hoda levo-desno po palubi, osmatra. Obilazi nas otpozadi, zastaje, meri i produžava dalje. Iz kapuljače, pošto mi se približi, reže nepodnošljivi duvanski vonj. Mokar. Odmiče se prema ogradi, izričući komande: premeštamo se, po taktu, najpre u jednu vrstu, pa u dve, pa opet u jednu. Noge nam se prepliću, iskoračuju, vraćaju. Kiša pada sve teža, tuče po beretkama i ramenima. Na koncu stojimo u jednoj vrsti koja počinje klimavim poručnikom Baltićem, a završava se tamnoputim Berišom. Poručnik bojnog broda polazi od početka prema kraju vrste. Najpre izdvaja Leona i kapa Čavla, daje im voljno i šalje u oficirski salon. Za njima odlazi i Fedor; od njega naručuje čaj sa *botiljem konjaka*. Komandant broda se okrenu u mestu i vrati na početak vrste. Nekoliko trenutaka stoji licem u lice sa poručnikom Baltićem koji sve više gubi ravnotežu. Kosača nešto promrmlja. Poručnik Baltić se zate-

tura i posrnuvši, uhvati za ogradu. Za njim, u vodi koja neprestano klizi niz palubu, ostade izvrnuta oficirska kapa koja se polako pomiče ka moru. Komandant broda je posmatra sve do momenta kada se jedan njen deo, na rubu palube, ne odiže u vis. Tada hitro okrenu glavu ka nama. Zablenukom Sretku i Malom Beriši dade voljno. Njih dvojica otpozdraviše, krenuvši put pramca. U nazubljenoj vrsti, sa razmakom od po nekoliko koraka između sebe, stojimo još samo Feri Ač, Sigi i ja. "Ko je od vas skinuo mornara sa jarbola mimo mog naređenja?" pita Kosača nenadano smirenim glasom. Feri Ač najpre pogleda u nas dvojicu, a onda mirno istupi. Kaže da je sve vreme proveo u zastavnikovoj kabini. Leon ga je tom prilikom odvikavao od haluciniranja probadajući mu uvo krnjom viljuškom. Zaista, okrenuvši desni profil prema nama, mornar otkri crvenu mindušu od zgrušane sukrvice na svom otečenom klempavom uvu. Komandant ga oslobodi i Feri Ač ode zaklanjajući desnu stranu glave kapom. "Dakle?" obrati nam se Kosača. Sobačka zacvile u tom trenutku kao da ju je neko udario. Kosačine uljane oči se upiljiše u nas. Osećam kao da stojimo na osetljivim tasovima vage kojom će Miluj Kosača izmeriti našu krivicu. Paluba mi se izmače pod nogama kada ovaj uputi Sigija sa krme. Prvi put pomislih kako je skidanje Tome Šalaša sa jarbolskog krsta, u stvari, bio pogrešan korak. Nepromišljen. Gledamo se dugim ukočenim pogledom. Onda me snažan udarac preko lica obori na palubu. Poručnik bojnog broda kroči svojim glomaznim brodskim čizmama prema mom licu. Poguruje me vrhom čizme. Dižem se polako. Ne stigavši da stanem mirno, potisnut novim udarcem vraćam se dole. Ustajem, ali od narednog udarca se samo zateturam i oslonim grudima na ogradu. O moje dlanove, provučene kroz metalne rešetke, tuku krupne kišne kapi. Između njih, nisko poda mnom, vidim talase kako ližu bok broda. Komandantova ruka me uhvati za kragnu i povuče nazad. Drhteći od ljutine, kaže da sve to čini zbog nepoštovanja discipline. Prošlo je Skakunovo vreme. On je sada zakon. Onda me okrenu prema molu. Svi mu ovde smetaju u uspostavljanju reda, pa i taj ker na obali. "Evo ti!" maši se svog revolvera u futroli. "Ućutkaj ga! Ubij pseto!" zapovedi i odgurnuvši me od sebe stade da se penje na gornju palubu. "Ne zaboravi", osvrnu se još jednom, "gledaću te odozgo!"

S31 Sobačka, jedini prijatelj Vsevolda iz Arhangelska, bila je stari lučki pas koji se pre dolaska Rusa u Remontni zavod obično vukao oko kontejnera iza vojničke menze. Nikada nije pokazivao želju za napuštanjem tog mesta, niti se posebno vezivao za majstore ili mornare. Dobru volju je imao jedino kada su kuvari bili u pitanju, dok je spram svega ostalog gajio iskonski pseći prezir. Beše prošlo već dovoljno godina lučkog samovanja, da bi se s rukom na srcu moglo priznati da za tog psa više nema nade. Međutim, kako to u životu biva, a često i u pričama koje ispredaju dokoni mornari, jednoga jutra, gledajući sa mola uplovljenje ruskog broda *Volga*, pseto prvi put u svom lučkom životu oseti damar promene. Niz metalne brodske stepenice prosuše se ruski mornari. Pseto je najpre kidisalo na vesele matrose, međutim, nekolicina njih, spremna za igru, spusti se na kolena i četvoronoške zabaulja. Zbunjeni pas ustuknu, a onda skoči, ugrizavši najbližeg za vrat. Nesrećni matros se jedva otrgao iz psećih čeljusti, zaustavljajući dlanovima krv. Drugovi ga odvukoše nazad na *Volgu*. Matros je uskoro dobio zavoj oko vrata, ali i mesec dana pritvora zbog budalašenja i rušenja ugleda Crnomorske flote u tuđoj zemlji. Komandant *Volge* F.N.Esen otišao je sutradan do dežurnog oficira sidrišta i zatražio prijem kod upravnika Zavoda. Kada ga je zbunjeni oficir uveo u kancelariju gospodina upravnika, komandant *Volge* je pozdravio vojnički, a potom izvadio bocu votke, kucnuo je zglobom kažiprsta i spustio na upravnikov sto. Tog časa je započelo prijateljstvo između dvojice ljudi, ali daleko od njih, kao mnogo lepša, po nekima - tragičnija strana događaja, začela se neobična ljubav između sobačke i ujednog matrosa. Izdržavši kaznu, on je ponovo sišao sa broda da je potraži. Videvši ga kako joj samouvereno prilazi, ona se sporo povlačila unazad, da bi na posletku došla do kraja pristana, isplazila jezik i počela da vrti repom. Mladić je kleknuo i obuhvatio je rukom. Sobačka je zarežala, ali spazivši pečat svojih zuba na mladićevom vratu, stidljivo je liznula ranjeno mesto, kao da moli za oprostaj. Taj mornar zvao se Vsevold, poreklom iz Arhangelska, koji je svoj doživljaj jednom prilikom poverio našem brodskom kuvaru, a ovaj meni. Približavajući se psu sklupčanom ispod dizalice, setio sam se te priče. Htedoh da odustanem, ali onda kroz kišnu zavesu nazreh Kosačinu tamnu priliku kako me posmatra sa broda. Setih se da je taj isti pas, na svoj način, ispratio i starog Petra Skakuna.

Pitam se da li je tada, gonjen psom, Petar Skakun shvatio to kao još jedan znak nemilosrdnog usuda. Kiša pada sve jače, prigušiče pucanj. Držeći revolver pored desne noge, stojim između sobačke i poručnika bojnog broda. Znam da će jedno od njih dvoje presuditi mom budućem životu. Nalazim jedan kamičak i bacam ga na psa. Ne mogu da pucam u bespomoćnu životinju, čak ni pod Kosačinom komandom. Osvrnem se još jednom: vidim ga kako plovi kroz vazduh. Liči na ogromnog slepog miša dok mu kapov *vihar* širi kabanicu. Pas zacvile od zlokobnog predosećanja. Masivnom kukom, na kraju sajle, vetar udara o čelični vrat dizalice. Čini mi se - u ritmu. Odbrojava. Sobačka sporo podiže glavu strizuču ušima. Pokušavam da zamislim kako me vidi u ovom času. Oči su joj poluslepe, crne, danima pokrivene šapama. Podižući glavu, mora da najpre vidi ogromnu prazninu sa leve strane mola gde je nekada bila vezana *Volga*. Beličaste grive talasa valjaju se prema obali. Obalske bitve, poređane u nizu, stoje oslobođene brodskih konopa. Potom vidi raščupane krošnje lipa u dnu Remontnog zavoda, bliže kapiji. Izranjaju potom krstolike katarke topovnjača vezanih jedna za drugu. Nedaleko od njih, izvrnut, sa prozukulim dnom, pluta stari ribarski čamac privezan dugačkim lancem za pristan. Talasi ga pobočke bacaju na kamenje koje mu se zariva među rebra. Svi konopi u sidrištu škruguću, nategnuti. U daljini, na početku mola, prema civilnoj luci grada T., diže se visoka mrežasta ograda oko lučke menze. Jedan razbijeni prozor lupa u metalnom ramu. Odatle počinje pramac broda ratne mornarice po čijem nadgrađu šeta čovek u kabanici, koju vetar s vremena na vreme odigne uvis. I on kao da leti nad brodom, oko jarbola, iznad dizalice, kroz kišu. Na koncu vidi matrosa dok joj se približava, ali sasvim daleko. Ima crnu, kišom natopljenu uniformu i drži nešto u ruci. Približivši joj se, ona prepoznaje u njemu dragog joj Vsevolda. Podiže se na prednje noge, istežući vrat kao da se sprema za milovanje. Vsevold se smeje. Pokazuje srebrnu porciju sa hranom. Sobačka pokušava da ustane, ali je bol u zadnjim nogama povlači unazad. Zacvile, ali ne od bola, već od nemoći da približi gubicu mornarevoj ispruženoj ruci. Vsevold se još jedared osvrnu iza sebe pri čemu isteže vrat. Na njemu se očrta naizgled sveži pečat sobačkog ujeda. Ona isplazi jezik i dahćući stade da se vuče prednjim nogama ka matrosu. Obema rukama stegavši posudu sa hranom, on je blago zanjihla i proli njen vreo sadržaj po psećoj gubici. Sobačka se zatrese od neke miline i pade nauznak ispred mornarevih nogu, bez snage da povuče dugi isplaženi jezik.

§32 Nimalo mi nije žao psećeg života. Učinio sam to sasvim lako, lakše nego što sam očekivao. Prišao sam psetu, stegao držak revolvera i nanišanio između psećih očiju. Kasnije, pošto sam ga nogom okrenuo na drugu stranu, shvatio sam da je pas već bio ranjen, očigledno prilikom plivanja za *Volgom*. Talasi su ga razbili o betonsko molo. Možda sam učinio pravu stvar. Ne znam. Na raportu kod komandanta Miluja Kosače poneo sam se čvrsto. Vratio sam mu revolver i oćutao, po Fedorovom savetu, svaku njegovu opasku. Komandant je pregledao revolver i vratio ga u futrolu obešenu o ugláčani remen. Toplo se osmehnulo. Izgleda da je građanski rat otpočeo tim mojim hicem. Pas se zatresao i stropoštao na molo. Još mu se prednja noga refleksno trzala. Odvukao sam ga zatim do iverice mola i gurnuo nogom u vodu. Trupina je bućnula nestavši ispod boginjave površine mora. Komandant mi je odredio samo tri nedelje preko-rednog redarstva u oficirskom klozetu. Zahvalan sam mu na tome. Bolje to nego tamnovanje

u lančaniku ili, daleko bilo, vezivanje za jarbol. Izašavši na palubu, potražio sam Sigija. Našao sam ga na izlazu iz štive. Hteo je da me zaobiđe, ali ja isturih ruku. Kucnuo je čas. Rekoh mu da nosim poruku od njegove majke. Sigijeve plave oči zatreptase. Odmače se od mene. Ramena su mu poigravala u naporu da izgovori nešto. Mucao je, izgleda, oduvek. Na brodu je retko govorio, izbegavajući otvorene susrete i prijateljstva. Sada, posmatrajući me nepoverljivo, s mukom je skupljao usne. "Za mene je mrtva", proslavi na posletku, "mrtva!"

§33 Lenka Protić, udovica iz Beograda, kćerka pokojnog artiljerijskog kapetana II klase, "preminula" je za svog sina onog časa kada je odlučila da se uda za svog psihijatra i otputuje u Beč. Ceo život posvetila je svome sinu onako kako nije trebalo, po nalogu vlastite krvi. Nakon sinovljevog odlaska u vojsku, osetivši žalac samoće, gospođa Protić je pokušala samoubistvo uzevši preveliku dozu sedativa. Ubrzo je prebačena na psihijatrijsko odeljenje, gde je upoznala dotičnog psihijatra. Između njih dvoje začela se prijateljska veza. Naizgled večiti neženja, doktor ju je posetio jednoga dana poklonivši joj cveće i zatraživši njenu ruku za uzvrat. Gospođa Protić je potonula u histeriju. Pisala je sinu otovreno se ispovedajući, zbog čega je ovaj odmah dezertirao uvukavši se jednog jutra u kamion za transport hleba. Skriiven među toplim veknama, Sigi je prošao kapiju, zamenio uniformu civilnim odelom i ušao u autobus za Bar. Na barskoj železničkoj stanici je izmakao policijskoj kontroli i krenuo put Beograda. Voz je napredovao sporo i Sigi je svaki čas odlazio u toalet, kloneći se čestih legitimisanja. Na stanici u Bjelom Polju neko je pokucao na vrata klozeta, a koji časak kasnije unutra je provalila vojnička čizma. Patrola vojne policije, koju je uputio neko iz Sigijevo

pea, upala je unutra mučki savijajući ruke derzerteru. Odvukli su ga iz vagona u vojni džip. Dan i noć je proveo u mučnom isleđenju. Oficir službe bezbednosti nije poverovao da je mornar to učinio zbog svoje majke. Odustavši od ispitivanja na posletku, predao ga je vojnoj policiji. Uveli su Sigija u prosotriju golih zidova, oborili ga na pod i raskrečivši mu noge, tukli ga belim, besprekorno izglaćanim pendrecima. Deportovali su ga, potom, nazad na brod. Od povratka, Sigi je bio obavezan da se svakodnevno javlja zastavniku Leonu, koji ga je satima ispitivao. Priznao mu je sve, čak i svoju tajnu o neprirodnom odnosu s majkom. Leon je sve to prihvatao mirno sve do pomena inostranstva, što je u njemu izazivalo pravu provalu besa.

§34 Ne skidajući mokro odelo, legao sam na krevet. Čulo se kako voda kaplje kroz metalnu rešetku. Instinktivno sam gurnuo ruku pod jastuk: knjiga je još uvek bila na starom mestu. Kako li je gospođa Protić došla do nje? Zamisljao sam njen susret sa čudnim trgovcem knjigama koji prodaje antikvarni primerak *Sreata*. Možda je baš ta knjiga izvučena iz Mediterana zajedno sa nekim davno potopljenim brodom. Među izukrštanim skeletima utvarne posade, vrpcom spojena sa brodskim dnevnikom, pronađena je i ta knjiga starinske ortografije. Povlačim ruku sa njenih korica i kao da tražim odgonetku, okrećem se slikama na zidu. Vidim ukrućeni račvasti jezik koji liže široku žensku zadnjicu. Na njoj je istetovirana slika ruže teških latica. Mora da je bilo potrebno mnogo dana i noći nepoznatom hroničaru svoga doba da naslika ovakvu ružu. Njene konture, pošto bolje zagledam, nisu ništa drugo do linije koje spajaju određene tačke sa malim svetlosnim nimbusima. Te tačke liče na zvezde, grupisane u sazvežđe Malih kola. Otisak neba na

ženskoj zadnjici mora da je simbolizovao nadu u dobro more - *bonacu kaj ulje*, rekao bi kapo od makine – i još više, veru da se vode smrti mogu prebroditi. Pitam se zbog čega sve do sada nisam uspeo da vidim to nebo koje su nekada moreplovci i brodograditelji bez *dopjeta* gledali, u njega se ufajući. Moje nebo je nisko i gvozdeno, zvezde se na njemu vide samo kao ozverene mornarske oči. Iz uglova spavaone zareža brodska sirena: dugo čekani poziv na isplovljenje! Mornari ustaju iz kreveta. Hitaju na palubu. Bubnje čizmama po limu. Čujem odnekud kapov glas. *Triba nakreati zraka! Uputiti stroj!* Kosača izdaje naredbe sa komandnog mosta. *Kormilar na most! Na most!* Leon se smejuji: nastupio je čas tame. Njegovo doba. Brodski motori bruje. *Skidaj krmene konope! Popusti špring! Popusti pramčane! Liva krmom dva! Desna napred dva! Na livo deset! Napušta nas obala. Sve je ponovo dobro*, oslušnuh tuđi glas u sebi, *svi smo na svojim borbenim mestima i ljudska komedija može da počne.*

Istorija poslednjeg vitla

Čudna je sudbina austrougarskog drednota, sagrađenog u riječkom brodogradilištu *Ganc & Danubius* hiljadu devetsto petnaeste godine.

Ukazom ministra rata admirala fon Kroatina, donetim u Rijeci na dan sedmog maja petnaeste godine, bojni brod *Sveti Ištvan* je uključen u pomorsku formaciju od četiri drednota, zajedno sa brodovima *Viribus Unitis*, *Princ Eugen* i *Tegethof*. Njegove ratne operacije, kao i većine austrougarskih brodova, bile su vezane za Jadransko more, pošto su savezničke pomorske snage blokirale Otrantska vrata. Hiljadu devetsto sedamnaeste godine austrougarski brodovi su čak devet puta pokušali forsiranje Otrantske baraže u čemu nisu uspjeli. Jedino su podmornice nemačke Sredozemne flotile, dopremljene železnicom u Pulu, uspevale da prodru kroz gustu savezničku mrežu i da samo u Mediteranu potapaju mesečno preko sto pedeset pet hiljada registarskih tona savezničkog i neutralnog brodovlja. Potpomognute dvema nemačkim krstaricama *Geben* i *Breslau*, koje su se kasnije priključile turskoj ratnoj floti, one su dosledno sprovodile plan admirala Holcendorfa.

Nemački i austrijski komentatori Prvog svetskog rata na moru, kad god govore o njegovom ishodu obavezno ističu nepovoljni uticaj ideje demonskog boljševizma iz Sovjetskog Saveza, koji je u februaru hiljadu devetsto osamnaeste godine doveo do čitavog talasa pobuna u multinacionalnim posadama austrougarske i nemačke flote. Istorija beleži dve velike pobune: u Kilu i Boki Kotorskoj. Pobuna bokeljskih mornara izbila je na palubi oklopnog krstaša *Sankt Georg* koji je bio komandni brod flote. Vođa pobune František Raš se tog prvog februara uspuzao uz jarbol broda, izvukao iz nedara crveni barjak i razvio ga umesto zastave Dvojne monarhije. Uz zvuke Marseljeze, pisak sirene i pucnjeve, mornari su klicali socijalističkoj republici. Ideja o pobuni, svedočio je kasnije zarobljeni kontraadmiral Aleksander Hansa, širila se brzo kao kuga. Na njegov poziv, ubrzo su iz Pule doplovila tri bojna broda, među kojima i *Sveti Ištvan*. Pobuna je ugušena u krvi. Trajala je svega deset dana.

Na svoje poslednje putovanje, bojni brod *Sveti Ištvan* je krenuo jedanaestog juna hiljadu devetsto osamnaeste godine. Niko od njegove posade nije posumnjao u ishod te operacije, s obzirom na to da je to bila najbolje organizovana akcija forsiranja Otrantske baraže. U noći između desetog i jedanaestog juna, bojni brodovi *Viribus Unitis* i *Princ Eugen* našli su se u maršu na ruti Tajer-Slano, dok su se *Sveti Ištvan* i *Tegethof* zatekli u visini ostrva Premuda. Ispred njih je more sekao pramac razarača *Velebit*, a sa svake strane, raširene poput lepeze, plovile su po tri torpiljarke. Italijanski torpedni čamci *MAS-15* i *MAS-21*, pod komandnom kapetana korvete Rica, ispalili su oko tri časa posle ponoći četiri torpeda na udaljenosti od trista metara. Dva torpeda su se zarila u trup *Svetog Ištvana* snažno detonirajući. Samo nekoliko trenutaka kasnije, preostala dva torpeda, promašivši brodove, podigla su mali ostrvski rt u vazduh, praveći velike talase. Drednot *Sveti Ištvan* potonuo je veoma brzo, ne ostavivši nikog od svoje posade na površini. Bila je to poslednja borba između austrougarskih i savezničkih pomorskih snaga.

Nakon potpisivanja kapitulacije, car Karlo je naredio da se cela flota preda predstavnicima Narodnog veća SHS iz Zagreba, što je i učinjeno trideset prvog oktobra iste godine. U ime Veća flotu su primili admiral Janko Vuković i uvaženi dr Ante Tresić-Pavičić na palubi bojnog broda *Viribus Unitis*, posle

čega se jedan mornar uspuzao uz jarbol i mesto zastave Monarhije istakao jugoslovensko znamenje. Međutim, ni ta zastava se nije zadržala do jutra. Naredne noći su italijanski pomorski diverzanti prodrli u pulsku luku i potopili komandni brod nove jugoslovenske flote, a brodove su potom podelili među sobom Britanci, Italijani i Francuzi.

Sa nemačkom Flotom otvorenog mora, međutim, dogodilo se nešto neočekivano. Pod paskom britanskih brodova, Flota otvorenog mora je isplovila za englesku luku Skapa Flou. Tu je, sa smanjenim posadama, čekala svoju sudbinu koja se rešavala u Versaju. Dilemu saveznika o sudbini nemačke flote rešili su delimično sami Nemci. Naime, dvadeset prvog juna devetnaeste godine, sedam dana posle potpisivanja Versajskog mira, na ugovoreni znak sa krstarice **Emden**, nemačke posade su otvorile ventile za plavljenje i potopile u Skapa Flou gotovo čitavu flotu, osim jednog bojnog broda po imenu **Baden**, kojeg su Britanci podigli na suvi dok, isekli mu oplata, a za sablasno gola rebra kobilice, sa svake strane, privezali po jednog člana posade u znak odmazde.

Ovo, međutim, nije kraj priče o **Svetom Ištvanu**. On će neočekivano vaskrsnuti sa pobedom komunističke revolucije u Jugoslaviji, nakon Drugog svetskog rata. Ispostaviće se da je njegova sudbina obeležena vladarskim pečatom dveju ličnosti: cara Franca Jozefa i maršala Josipa Broza. Prvi je omogućio da se brod sagradi, po suludoj ideji brodograditelja Miloša Hajoka, a drugi, mada veliki protivnik religije, pomogao je da mrtvi brod vaskrsne u riječkom brodogradilištu **Treći**

maj, bivšem **Gancu & Danubiusu**. Da bismo razumeli ovaj Brozov postupak potrebno je da se vratimo tragom njegove idealne biografije unazad, sve do trenutka kada u njemu još niko nije prepoznao harizmatičnu ličnost budućeg komunističkog lidera.

Veselog proleća godine četrnaeste, Broz se našao u Budimpešti na velikom mačevalačkom turniru, gde je u fletetu osvojio srebrnu medalju. Na mutnoj fotografiji iz tog doba vidimo uredno očešljanog Broza u austrougarskoj uniformi sa rukama oslonjenim na držak mača. Sa njegove desne strane stoji neki mlađi oficir, nosilac zlatne medalje, a sa leve nešto niži čovek u civilnom odelu, smešno četvrtaste glave okrenute prema nekome izvan fotografije. U pozadini je svetlo sivi zid na kome se ocrtavaju senke trojice ljudi. Ova fotografija nam svedoči o slučajnom susretu, a kako ćemo kasnije videti i dugogodišnjem druženju mačevalačkog laureata Broza i mladog asistenta brodogradnje Petera Čabe, saputnika levih ideja.

Ako je verovati Dedijerovoj biografiji Josipa Broza, sledeći susret između ove dvojice usledio je tek dvadeset i pete godine, kada je Broz iz sela Veliko Trojstvo, gde je radio u nekom mlinu, doputovao u **Jugoslovensko brodogradilište**, bivši ugarski brodogradilišni koncern **Gancu & Danubius**. Pod registrom B od septembra 1925, a pod brojem 902 i rednim brojem 445, stoji da je dana 21. septembra stupio na posao radnik Broz Josip, rođen 1892, po zanimanju strojobravar, sa satnom nadnicom od šest i po dinara. Po dolasku u brodogradilište, Broz se najpre obratio radniku Antonu Štefaniću,

koji ga je povezo potom sa brodograditeljem Peterom Čabom. Tih dana, veli Dedijer, počinje njihov zajednički rad na osnivanju sindikalnih podružnica u brodogradilištu. Glavni inženjer A. Mazurka ih optužuje za organizovanje "komunističke ćelije", što Broz, kao toliko puta u životu, vatreno poriče. Međutim, ubrzo na radničkim izborima on i Anton Štefanić postaju radnički poverenici. U kući broj 125, gde je Broz stanovao sa ženom Pelagijom i šestogodišnjim sinom, počinju sve češće da se okupljaju članovi "komunističke ćelije" **Jugoslovenskog brodogradilišta**. Pored Broza i Antona, tu su još i Peter Čaba, Fabijan Polić, Josip Pavletić, Rade Celer i Ivan Pravdica. Na tim sastancima, brodograditelj Peter Čaba sve učestalije istupa sa planom izvlačenja i remontovanja potopljenog broda **Sveti Ištván**, zbog čega mu se Broz osmehuje tapšući ga po ramenu. Pri tom mu objašnjava da mnogo toga treba promeniti u državi i društvu da bi se moglo napraviti tako nešto veliko kao što je rehabilitovanje potopljenog drednota. Da bi ga ubedio u značaj promena, Broz mu pozajmljuje knjige iz svoje biblioteke: na prvom mestu **Žene u socijalizmu** od Babela, zatim **Gvozdeni petu** Džeka Londona i **Mati** od Gorkog. Preporučuje mu da se pretplati na listove **Borba, Organizovani radnik** i Krležinu **Književnu republiku**. Tek kada se svest ljudi bude promenila, veli Broz, tek tada će stvoriti državu dostojnu takve ideje. Peter Čaba, očigledno nestrpljiv i nezadovoljan, odlazi sa Brozovim knjigama pod miškom rešen da ih pažljivo pročita. Ubrzo, on postaje glavni Brozov saradnik u brodogradilištu. Zajedno organizuju de-

vetodnevnii štrajk, nakon čega Broz dobija otkaz, a Peter Čaba šest meseci memljivog zatvora gde će zaraditi "radničku bolest", toliko puta pomenutu na sastancima njihove "komunističke ćelije". Od te bolesti će u mladosti umreti mnogi Brozovi prijatelji iz ovog perioda. Samo će retki prevaliti tridesetu godinu, da bi ih potom dokrajčio rat ili poratni udbini pogromi.

Peter Čaba, međutim, nije bio jedan od njih. Često boraveći po zatvorima naučio je da čeka i veruje u ideju stvaranja novog društva. On je zapravo živeo za dan kada će ponovo videti **Svetog Ištvana**, brod koji je nakon potapanja počeo da ga opседа. Padao je često u groznicu iz koje bi se pomaljšao veliki pramac, ulazeći mu u sobu ili ćeliju u kojoj je proživio veći deo života. Bili su to časovi nepodnošljivog straha, zbog čega je Čaba delovao stražarima kao izbeumljen dok su ga polivali vodom. Uistinu, bilo je to bežanje pred potisnutom krivicom, od koje brodograditelj Peter Čaba više nije nalazio zaklona. Rospet između aveti prošlosti i komunističkih ideja, Čaba je u dugim zatvorskim noćima tiho prizivao smrt, ali se ona oglušavala o njegov poziv. Međutim, posle nekog doba, ramena bivšeg asistenta brodogradnje vidno slegoše, verovatno kao posledica bolnog saznanja da zarad novih ideja svi tako stradaju. Tih dana mu je do ruku, preko zatvoreničkih kanala, dospelo roman Nikolaja Ostrovskog. U teškim časovima, jedino čitanje mu je vraćalo nadu.

Zaista, godine hiljadu devetsto četrdeset sedme, prilikom reorganizacije jadranskog kompleksa brodogradilišta u FNRJ, brodograditelj Peter Čaba nije bio zaboravljen. Josip Broz ga je postavio za upravnika brodogradilišta **Treći maj**, gde je tridesetak godina ranije Čaba započeo svoju brodograditeljsku karijeru. Ubrzo su, po Brozovom nalogu, obezbeđena sred-

stva za realizovanje starog plana druga Čabe. Izvučen je stari austrougarski drednot kod Premuda i transportovan u riječko brodogradilište. Peter Čaba je lično učestvovao u čitavoj operaciji, a potom je na sebe preuzeo posao remontovanja i modernizacije sistema za navigaciju i odbranu broda. Za Broza i njegove bliske saradnike, bila je to velika potvrda progressa u novoj državi, a za samog Petera Čabu čin ličnog iskupljenja. Dane i noći je provodio u brodogradilištu, pozivao je italijanske stručnjake za rekonstrukciju u brodogradnji sa kojima se konsultovao, predstavljajući se kao bivši austrougarski brodograditelj koji je za vladavine Franca Jozefa sagrađio taj bojni brod. Vremenom, rad na **Svetom Ištvanu** počeo je da vraća nešto od njegovog starog izgleda, ali proces je trajao mnogo sporije nego što je Čaba očekivao. Delimično zbog slabog prispeća materijalnih sredstava u brodogradilište, a delom i zbog političkih previranja, rad na drednotu se preneo na četrdeset osmu godinu. Peter Čaba je telefonirao u Beograd, slao telegrame, ali odgovori nisu stizali. Po ko zna koji put u životu bio je prinuđen da čeka. Anton Štefanić, koji je u to vreme još uvek radio u brodogradilištu, bio je jedini čovek sa kojim je razgovarao. Često su ostajali do kasno, prisećajući se slavniha dana. U trenucima očaja i pod dejstvom alkohola, kojim su prekraćivali duge noći, Peter Čaba je poverio Štefaniću svoj najdublji bol, senku sumnje sa kojom je živio godinama. Tom prilikom je rekao kako se komunističkom pokretu priključio samo zbog nade da će jednog dana moći da rekonstruiše **Hajkov drednot**, međutim sada je uvideo da ga je partija izneverila. Onda se naginjao prema zbunjennom Štefaniću, govoreći kao u groznici kako ni u jednom trenutku nije poverovao u Brozovu harizmu, te da je u njemu video samo smelog avanturistu i kopilana koji

je umeo da zavodi ljude, odvođeći ih u smrt. Podsetio je na ranu smrt Polića, Pavletića i Pravdice. On je izdržao samo zbog toga što je verovao dublje od svih, a verovao je istinski jer ga je progonila strašna avet. Bio je primoran da veruje ili umre. Sada više nije verovao ni u šta, a naročito ne u istorijsku ulogu kompartije. Pritom je lupio šakom o sto i oborio flašu sa rakijom na pod. Staklo se rasprslo pod njima, a sa poda je oštar miris alkohola podizao zadah crvotočenih dasaka. Užarene oči Antona Štefanića gledale su ga još neko vreme, povukavši se potom u mrak, u gustu tamu odakle je bivši asistent brodogradnje iz *Ganca & Danubiusa* čuo još samo hladno zveckanje pušćanih zatvarača.

Tog zvuka se prisetio i nekoliko meseci kasnije dok je četvoroške bauljao kroz nemilosrdni špalir srpskih golootočkih logoraša. Još dugo, potom, ostao je da leži na leđima, gledajući u duboko mračno nebo. Učinilo mu se da ga vidi prvi put posle toliko godina. Negde na nebeskom dnu prepoznao je sazvežđe Malog medveda koje se okretalo kao cvet zaboden u severnu zvezdu. Takvo nebo nalazilo se još samo u njegovom sećanju, gde je ostala sačuvana slika nebesa nad riječkim brodogradilištem u kome je on kao asistent brodogradnje bio dodeljen Milošu Hajoku. Njegova priča, učinilo mu se u tom trenutku, nije se mnogo razlikovala od tolikih priča o majstoru i učeniku. Stekavši veliko poverenje kod Hajoka, veoma brzo je prozreo brodograditeljeve tajne. Međutim, koliko god da se trudio nije uspevao da izađe iz Miloševine senke koja je kružila nad njim kao sunčani sat. U to vreme ratno, mladi Peter Čaba je verovao u brzi napredak. Zbog toga je iskoristio trenutak Hajokovog rastrojstva, u kome je ovaj pokušao da uništi svoje delo, i oglušivši se o božju zapovest, sa rukom na Svetom pismu, svedočio je lažno protiv njega. Rekao je tom prilikom da brodograditelj Miloš Hajok nikada nije imao pravi plan za gradnju drednota i da je to bila samo konstruktorska avantura u koju je uvukao *Ganc & Danubius*, Ministarstvo rata i mornarice kao i Njegovo Veličanstvo cara Franca Jozefa, koji je lično potpisao akt o povlačenju sedam topovnjača iz ratnih dejstava. Na kraju je dodao kako lično veruje da je sada onemeli Miloš Hajok sve to učinio sa predumišljajem, u nameri da oslabi ratni potencijal Monarhije. Istog jutra, na čistini iza stare kotlarske radionice, brodograditelj Miloš Hajok je izveden sa grupom une-

zverenih Srba i Cigana pred streljački vod. Pre nego što je ubijen, bilo mu je naloženo da skinе rukavice i okrene se leđima prema stroju, što je on odlučno odbio da učini. Istovremeno, Peter Čaba je stajao na prozoru upravnika Ašbota koji mu je poveravao upražnjeno mesto brodograditelja u *Gancu & Danubiusu*. Odněkud iz brodogradilišta, do njega je doprla reska komanda nakon čega je usledilo repetiranje i više pucnjeva zaredom od čega se staklo u prozoru zatreslo. **G**odine hiljadu devetsto pedeset druge, u brodogradilištu *Treći maj* započeo je novi život broda *Sveti Ištvan*, ali pod novim nazivom i novom zastavom. Svečanom porinuću prisustvovao je i Josip Broz sa svojom novom ženom, koja je snažno zanjihala bocu šampanjca prema pramcu ratnog broda *DBM-141*, istegavši pritom mišić desne ruke. Maršal se onda obratio radničkoj klasi brodogradilišta, pozdravivši najpre starog znanca Štefanića, najzaslužnijeg čoveka za rekonstrukciju broda i unapređenje jugoslovenske ratne mornarice. Njegov govor, tom prilikom, bio je često prekidан burnim pozdravima radnika i pesmom koja mu je lice razvlačila u grimasu zadovoljstva. A onda bi, pošto je zavladao tajac, šmrknuo nastavljajući da govori sa još većim zanosom.

Nekada je taj brod, zaključio je Broz na kraju govora, nosio ime nekog tamo sveca, ali revolucija je naš svet i naše brodove lišila nepotrebne imperijalističke metafizike.